

Hrvatska Stranka Prava do 1918.

Marušić, Milan

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:902183>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-18**



Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)



Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

MILAN MARUŠIĆ

HRVATSKA STRANKA PRAVA DO 1918.

Završni rad

Pula, rujan 2019.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest

MILAN MARUŠIĆ

HRVATSKA STRANKA PRAVA DO 1918.

Završni rad

JMBAG: 0303062796, redoviti student

Studijski smjer: preddiplomski studij povijesti

Predmet: Uvod u hrvatski novi vijek

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska novovjekovna povijest

Mentor: prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Pula, rujan 2019.



IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Milan Marušić, kandidat za prvostupnika povijesti, izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju bilješke i bibliografija. Izjavljujem da ni jedan dio Završnoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, te ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad na bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli 15. srpnja 2019.



IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Milan Marušić, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, nositelju prava korištenja, da moj završni rad pod nazivom „Hrvatska stranka prava do 1918.“ upotrijebi da tako navedeno autorsko djelo objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te preslika u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

U Puli 15. srpnja 2019.

Sadržaj:

1. Uvod	5
2. Hrvatska pred Europom	5
2.1. Ante Starčević, Eugen Kvaternik i osnivanje Stranke prava	6
3. Prema ustavnom razdoblju	7
4. Starčevićeve predstavke	9
5. U Hrvatskom saboru 1861.	9
5.1. Rasprava u saboru 1861. o položaju Srba	12
6. Kvaternikova gospodarsko-politička razmatranja	13
7. Za Schmerlingova centralizma	13
8. Hrvatski sabor 1865.-1867. i Austro-ugarska nagodba	14
8.1. <i>Zvekan</i> i Hrvatsko-ugarska nagodba	16
8.2. Pravaška ideologija za sklapanja Austro-ugarske nagodbe	17
8.3. <i>Hervat</i> i prva <i>Hervatska</i>	18
9. Oblikovanje klasičnog stila promidžbe Stranke prava	19
10. Uoči Rakovice i Rakovica	20
11. Nastanak uvjeta za pravaški pokret	22
12. Pravaši i bosansko – hercegovački ustanak	22
13. Širenje pravaštva u Istri, Starčevićeva <i>uputa</i> i pravaški pokret	
14. 24	
15. Borba za sjedinjenje vojne i civilne Hrvatske i Slavonije, te pitanje Riječke krpice	25
16. Značaj Starčevićevih istupa u saboru	26
17. Narodni pokret 1883. i početak Hedervaryjeve vladavine	26
18. Stranka prava i Hedervary za saborskog zasjedanja 1884.	27
19. Stranka prava tijekom 1885. i kretanje prema kraju veleizdajničkog razdoblja	28
19.1. Lojalna adresa	29
20. Pravaši, Rusija, Srbija i Srbi	30
21. Promjene u Stranci prava	31
20.1 Pravaštvo u Dalmaciji	31
20.2 Josip Frank i Stranka prava	32
21. Moderno pravaštvo	33
22. U okviru Monarhije	34
23. Raskol Stranke prava	35
24. Formuliranje pravaške ideologije	36
25. Razvoj Kvaternikovih shvaćanja u prvoj polovici šezdesetih godina	37
26. Početak velikog doba pravaštva	37
27. Vrhunac pravaškog pokreta	38
28. Politika Novog kursa	39
29. Velikoaustrijska frankovština i pojava starčevićanske struje	40
30. Povratak Anti Starčeviću	41
31. Između dvije krajnosti	42
32. Zaključak	42
Literatura	43
Abstract	44

1. Uvod

U ovom ću radu prikazati hrvatsku politiku devetnaestog stoljeća od početka pravaštva do kraja Prvoga svjetskog rata, tj. povijest pravaštva u razdoblju od 1848. do 1918. te sva događanja koja se odnose na Stranku prava i njezin odnos prema Austro-Ugarskoj Monarhiji. Cilj hrvatske politike bio je ujedinjenje hrvatskih zemalja. Istražit ću utjecaj značajnih povijesnih osoba na dinamiku razvoja pravaške misli, a to su Ante Starčević, Eugen Kvaternik, David Starčević, Josip Frank, Frano Supilo, Ante Trumbić i Mile Starčević. Stranka prava se na političkoj sceni pojavila 1861. te je postala vodeća politička snaga, s vrhuncem sedamdesetih godina devetnaestog stoljeća kada je došlo do Narodnog pokreta, da bi devedesetih godina krenula prema preobrazbi svoje ideologije, napuštanja Starčevićevih stavova, što je u konačnici dovelo do previranja u stranci i do raskola. Osvrnut ću se na politički tisak koji je pratio političke događaje i sudjelovao u njihovom kreiranju te je podržavao određene političke stranke i ideje. Uspone i padove pravaštva prikazat ću opisujući saborske rasprave u spomenutom razdoblju, u kojem su pravaši imali viziju današnje Republike Hrvatske, neovisne i suverene. Posebice ću istaknuti Hrvatski sabor 1861., na kojemu su hrvatski saborski zastupnici odlučno rekli „ne“ *zajedničkim poslovima* s Austrijom. Osvrnulo sam se na Rakovačku bunu te vladavinu Khuena Hedervaryja koji je uništavao opoziciju, provodio mađarizaciju i vršio represiju. Istražio sam raskol Stranke prava do kojeg je došlo zbog Starčevićeve mržnje prema Franu Folnegoviću.

2. Hrvatska pred Europom

U prvoj polovici 19. st. najveći politički problem bio je rascjepkanost hrvatskih zemalja koje su bile pod različitim stranim vlastima te nepostojanje jedinstvenoga hrvatskoga književnog jezika: kada narod nema jedinstveni jezik, ne može ni biti teritorijalno ujedinjen. U prvoj fazi nacionalne integracije, kada se nacionalna svijest širila iz jezgre domoljuba okupljenih oko Ljudevita Gaja i grofa Janka Draškovića, Ilirski pokret pridobio je na svoju stranu građansku i svećeničku inteligenciju te je zahvatio čitavo područje Hrvatske. Uza sve zapreke i lutanja, ilirizam je obavio svoju kulturnu i političku zadaću stvaranja podloge integracijskom procesu hrvatskoga naroda i u kratkom vremenu potaknuo razvoj hrvatske kulture.¹

¹ Gross, Mirjana, *Izvorno pravaštvo*, Zagreb: Golden marketing, 2000., str. 39.

2.1. Ante Starčević, Eugen Kvaternik i osnivanje Stranke prava

Ante Starčević rodio se 1823. u seljačkoj zadruzi u ličkom selu Žitniku te je pohađao gimnaziju u Zagrebu. Dobio je stipendiju zaslugom Romualda Kvaternika, profesora Kraljevske akademije koji je bio otac Eugena Kvaternika. Studirao je filozofiju na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu, gdje su se odgajale generacije iliraca, a teologiju najprije u Senju, a zatim u Pešti. Starčević je doktorirao 1846. na području filozofije. On je bio nezadovoljan zbog rascjepkanosti hrvatskih zemalja.²

Eugen Kvaternik rodio se 1825. kao sin Romualda Kvaternika. Završio je pravo u Pešti. Zalagao se za samostalnu Hrvatsku, ali se oslanjao na velike svjetske sile te je bio povezan s revolucionarima Italije, Francuske i Rusije. Vratio se u Hrvatsku 1860., a nakon toga je bio u progonstvu još dva puta te se 1867. zauvijek vratio u Hrvatsku.

Ilirci su doživjeli poraz u svojim pokušajima da pod ilirskim imenom, a na temelju jedinstvenoga književnog jezika kao glavnog uvjeta zajedničkoj kulturi, obuhvate sve južne Slavene.³ U nadolazećem vremenu pojavile su se dvije struje na političkoj sceni, jedna se zalagala za zajednicu južnih Slavena, a druga je bila pravaška te se zalagala za samostalnu hrvatsku državu. Jedino što je bilo zajedničko tim dvjema frakcijama bila je obrana hrvatskoga imena od osvajanja slavističke i srpske nacionalne ideologije. Stranka prava pojavila se na političkoj sceni 1861. predvođena Antom Starčevićem i Eugenom Kvaternikom. Slogan stranke najprije je bio „Bog i kralj“, a potom je zamijenjen sloganom „Bog i Hrvati“. Svoj interes za osnivanje hrvatske države Kvaternik je tražio u sukobu Francuza s Habsburgovcima jer je očekivao pomoć od Francuza. Pripremao je Rakovičku bunu od samoga početka svojeg političkog djelovanja. Želio je gospodarski samostalnu Hrvatsku te da Rusija ulaže svoj kapital u proizvodnju. U jesen 1858. uzeo je rusko državljanstvo u želji da u ruskoj diplomatskoj službi pomogne u ostvarenju svojega cilja samostalne hrvatske države.⁴ Od kraja 1859. više nije imao posla s Rusima jer nisu bili spremni pružiti pomoć. Kvaternik je promijenio državljanstvo iz ruskog u ugarsko tek za vrijeme bana Levina Raucha. Pisao je knjigu na francuskom jeziku *La Croatie* s kojom je želio upoznati Europu s poviješću i značajem hrvatskoga naroda. Kako bi argumentirao povijesno pravo hrvatskoga naroda da prekine svoju ugovorenu vezu s Habsburgovcima, Kvaternik je morao pažljivo obraditi razdoblje od 16. do 18. stoljeća.⁵ U svojoj knjizi Kvaternik je pisao o Hrvatima kao predziđu

² Isto, str. 40.

³ Isto, str. 42.

⁴ Isto, str. 64.

⁵ Isto, str. 74.

kršćanstva te je tvrdio da će Zrinski i Frankopani biti temelj za stvaranje hrvatske države i povod ustanku i da Hrvati imaju pravo, na temelju svojega nasljedstva, proglasiti jedinstvo zemlje. Kvaternik se u svojoj knjizi protivi feudalnomu uređenju. Smatrao je da Hrvati zbog pripadnosti slavenskim narodima imaju pravo na demokraciju i da je izbor kralja Ferdinanda 1526., kojega su trebali potvrditi i hrvatski staleži, povijesno dovoljan dokaz priznanja samostalnosti Hrvatske. *Pragmatična sankcija*, dokument kojim je Hrvatski sabor dokazao da Hrvatska ima punu autonomiju unutar Habsburške Monarhije te može odlučivati i o pitanjima kao što je nasljedstvo prijestolja, snažno je utjecao na pravaše pa su potaknuli političku borbu za samostalnu Hrvatsku. Zahtijevali su da Slovenija i Hrvatska budu ujedinjene. Godine 1790. umro je car Josip II., nakon što je doživio potpuni poraz svoje politike izgradnje jedinstvene Habsburške Monarhije centralizmom i germanizacijom.⁶ Kvaternik je zamjerao vladaru Franji Josipu što je dopustio da Pariškim mirom 1856. Bosna i Hercegovina ostane pod vlašću Osmanlija.

3. Prema ustavnom razdoblju

Rat Austro-Ugarske protiv Sardinijskog Kraljevstva pokrenuo je proces koji je srušio apsolutizam. Nakon poraza od saveza sardinijske i francuske vojske, car je primoran sklopiti primirje i prepustiti Lombardiju Austriji, što je opteretilo državne financije. Budući da se blagajna tijekom rata ispraznila, uveli su nove poreze, što je pogodilo Hrvatsku i Sloveniju. Hrvatska i Slovenija doživjele su posebno težak kraj apsolutizma, zavladao je glad na cijelom području. Banski namjesnik Šokčević postavljen je od Beča u trenutku kada se odustalo od uvođenja njemačkog jezika u Ugarskoj te je mađarski jezik postao službeni u Mađarskoj. Obećava se sloboda vjeroispovijesti i ukidanje tlake.⁷ Mađari nisu željeli plaćati austrijske poreze.⁸ Hrvatska politička scena željela je ujediniti hrvatske zemlje tj. zahtjeva da se Hrvatska i Slavonija sjedine s Dalmacijom, Kvarnerskim otocima i s tri istarska kotara.⁹ Car je podupirao ljude koji su se zalagali za autonomiju kako se Dalmacija ne bi ujedinila s Banskom Hrvatskom. Zbog očuvanja cijele Ugarske, car Franjo Josip morao je Ugarskoj prepustiti Međimurje. Budući da se nastavlja kočenje hrvatskih nacionalno-političkih modernizacijskih snaga u interesu bečkoga središta, Kvaternik se razočarao u francusku diplomaciju, ali i u Mađarsku kao državu te se u konačnici okrenuo Austriji jer nije imao izbora.¹⁰ Stvaranje hrvatske države

⁶ Isto, str. 70.

⁷ Isto, str. 88.

⁸ Na i. mj.

⁹ Gross, Mirjana, *Izorno pravaštvo*, Zagreb: Golden marketing, 2000., str. 91.

¹⁰ Isto, str. 93.

vidio je u sukobima velikih sila. Mijenjanje mogućih saveznika osnovna je značajka njegove politike. Potražio je pomoć od Austrije jer više nije mogao računati na pomoć Francuske. Svoju ideju o samostalnoj hrvatskoj državi morao je prilagoditi prilikama u Monarhiji.¹¹ Za sebe je mislio da je poslan od Boga da stvori hrvatsku državu te je htio surađivati s Austrijom ukoliko ona iz apsolutističke postane federativna monarhija, odnosno da svi narodi imaju jednaka prava u toj državi. Glavni je cilj ujediniti Bosnu i Hercegovinu, Sloveniju i hrvatske zemlje u jednu cjelinu. Kvaternik je ignorirao Srbe u Hrvatskoj, najčešća prijetnja koju je koristio bila je ta da će se Hrvatska priključiti Slavenima pod zaštitom Rusije. Starčevića je smatrao jedinim koji može povesti narod u revoluciju te da je potrebno da se sve mlade države i narodi povežu, ne toliko u teritorijalnu cjelinu, koliko u savezničku. Uz pomoć prijatelja iz Osijeka Strossmayera, Kvaternik se 1860. vratio iz emigracije u Zagreb i nastavio djelovati pravaški i za Hrvatsku. Napao je Mađare s ciljem da oslabi austrijsku naklonost prema njima. Također možemo reći da mu je cilj bio potaknuti sabor da se opredijeli za Ugarsku. Bojao se suprotstaviti Austriji. Na temelju događaja iz prošlosti možemo zaključiti da je Austrija glavni neprijatelj hrvatske države, a da je Mađarska kriva jer je pala pod austrijski utjecaj. Kvaternik kaže da mržnja prema Austriji može dovesti do ovisnosti o Mađarskoj. Tako dolazimo do zaključka da ništa osim hrvatske države nije dobro za Hrvatsku. Kvaternik kaže da se Hrvatska nalazi između Ugarske i Austrije te da nema saveznike koji bi joj omogućili da stvori vlastitu državu. Kaže da politika može narod prevariti, ali ta politika narodom ne može upravljati. Za Europu je, prema Kvaterniku, hrvatski narod važniji od mađarskoga jer živi između Jadrana i Dunava.¹² Mađarskoj treba hrvatski teritorij zbog izlaza na Jadransko more. Savez s Mađarima nije moguć jer su ugroženi od nemađarskih naroda, najviše od Rumunja. Osnovna misao oko koje se kreću svi Kvaternikovi argumenti jest Jadran.¹³ Mađari su sedamsto godina planirali pokoriti Hrvatsku radi Jadrana. *Mađari ne žele naše savezništvo nego naše more i obalu. Mađari nas žele osvojiti nasiljem i lukavštinom.*¹⁴ Iz njegovih djela dade se iščitati želja za hrvatskom državom. Mađari su pozivali Hrvate na borbu za ustav, a zauzvrat su nudili sjedinjenje hrvatskih zemalja. Hrvatska će dobiti autonomiju samo ako se Hrvatska i Slavonija vrate pod vlast Ugara. Kvaternik i Starčević imali su različita mišljenja u vezi s političkim položajem, zajednička im je bila želja za samostalnom državom. Starčević nije bio oduševljen idejom ustanka koju je zastupao Kvaternik. Kad je Habsburška Monarhija doživjela poraz u francusko-talijanskom

¹¹ Isto, str. 94.

¹² Isto, str. 102.

¹³ Isto, str. 103.

¹⁴ N ai. mj.

ratu, car je proglasio ustavno razdoblje. Listopadska diploma potvrdila je Carevinsko vijeće kao glavno tijelo za donošenje zakona. Kvaternik nije slušao Starčevića nego je radio sve kako je sam želio. Austrija ima dvije politike za neprijatelja, a to su francusko- mađarska i ruska. Hrvatska je jedina zemlja koja može spasiti Monarhiju jer svojim zemljopisnim položajem razdvaja Francuze od Mađara. Starčević misli da je Austrija najveći neprijatelj Hrvata. Kvaternik smatra da se Hrvatska ne bi trebala pokoravati Ugarskom saboru i kruni. Mađari nude ujedinjenje svih hrvatskih zemalja pod uvjetom da Rijeka dođe pod Ugarsku. Kad su Mađari pripojili Međimurje, u Hrvatskoj je nastao veliki otpor tome. Ante Starčević se nije slagao s Kvaternikom oko pitanja položaja Hrvatske. Starčević i Kvaternik nalaze kompromis u nekim stavovima, primjerice, da je Austrija najveći neprijatelj hrvatskog naroda te da Mađari trebaju shvatiti da ih iskorištavanje Hrvata vodi u propast. Starčević je mišljenja da je Franjo Josip najgori vladar kojeg je Hrvatska imala. Starčević želi suglasnost Slovenaca da uđu u zajednicu s Hrvatskom.

4. Starčevićeve predstavke

U siječnju 1861. ponovno je uspostavljen županijski sustav. Starčević u predstavkama jezgrovito prikazuje svoje viđenje položaja Hrvatske u Monarhiji, iz koje izrasta pravaška ideologija sa svojim glavnim obilježjem: težnjom za samostalnom hrvatskom državom, dakle, veleizdajom prema središtu Monarhije koje nastoji i održati jedinstvenu državu.¹⁵ Starčević smatra da je Austrija najveći neprijatelj Hrvata i hrvatske države. Bilo mu je važno buđenje nacionalne svijesti i njezino širenje jer se tako jačao nacionalni ponos. Zahtijeva da se vrati ustav Vojnoj granici i traži dozvolu Slovenaca za uključivanje u savez s hrvatskom državom. Starčević i pravaši uvijek su i jedino za hrvatsku državu. U svojim spisima Kvaternik i Starčević su govorili o stvaranju hrvatske države bez stranih vladara, tj. Habsburgovaca. Starčević poziva Ugarsku za zajedničku državu svih naroda protiv Austrije koju on smatra glavnim neprijateljem svih naroda. Pokušava odvratiti Mađare od težnje prema Jadranskom moru te ih okrenuti protiv Beča.

5. U Hrvatskom saboru 1861.

Sabor iz 1861. smatran je nastavkom sabora iz 1848. Cilj je sabora ostvariti što veću autonomiju Hrvatske unutar Monarhije. Predsjednik sabora bio je ban Josip Šokčević. Hrvatski je sabor tada zahtijevao konačno postizanje teritorijalne cjelokupnosti ujedinjene Hrvatske, tj.

¹⁵ Gross, Mirjana, *Izvorno pravaštvo*, Zagreb: Golden marketing, 2000., str. 105.

ujedinjenje svih hrvatskih povijesnih pokrajina u cjelovitu hrvatsku državu.¹⁶ Na dnevnom redu bitna su državnopravna, upravna, društvena i kulturna pitanja.¹⁷ Franjo Josip priznao je djelomičnu autonomiju Hrvatskoj i Slavoniji. Najvažnija je zadaća sabora braniti državno pravo i da se Hrvatska Mađarskoj obraća kao država državi. *Adresom* je utvrđeno da sabor može i mora utjecati na vanjsku politiku. Dalmatinski je sabor morao izabrati svoje predstavnike koji su trebali odlučiti o pitanju ujedinjenja s „Hrvatsko-slavonskim“ saborom, međutim, prevladali su autonomaši te uopće nisu sudjelovali u radu sabora. Kvaternik je s velikom motivacijom sudjelovao u radu sabora, bio je najaktivnija ličnost. Starčević je bio povučeniji, no njegovi govori su oduševljavali. Kvaternik je bio nagle naravi, npr. proglasio je sramotnom izjavu da je Hrvatska Ugarska. Izdajicom je smatrao svakoga tko bi posezao za hrvatskim teritorijem. Bez blagoslova Hrvatskog sabora, sudjelovanje u Ugarskom saboru također se smatralo izdajničkim. U saboru su se pojavile tri frakcije. Predstavnici Narodne stranke su biskup Strossmayer, Franjo Rački te Ivan Perkovac, urednik njihova lista, *Pozor*¹⁸, a zalagali su se za federalizam i bliže odnose s Ugarskom. Unionisti su bezuvjetno htjeli što bliže povezati se s Ugarskom. Jedini koji su se zalagali za samostalnu hrvatsku državu su bili Ante Starčević i Eugen Kvaternik. Za cilj su imali ujedinjenje hrvatskih zemalja s parlamentarizmom, a Kvaternik je želio politički i partnerski savez između Hrvatske i Ugarske zbog zajedničke obrane. Važno je uočiti da bi se taj savez između dviju samostalnih država sklopio sa svim narodima Ugarske, a ne samo s Mađarima.¹⁹ Ugarska bi u tom slučaju morala postati država ravnopravnih naroda, a ne biti jedinstvena mađarska država. Kvaternik je prihvatio ideju da Hrvatska i Austrija imaju zajedničke poslove, a to su ministarstvo rata, financija i trgovine, ali uz čvrstu kontrolu zakonodavnih i izvršnih organa Hrvatske. Tvrdio je da samo njegov prijedlog može osigurati slogu s Mađarima i spriječiti miješanje Austrije u poslove Hrvatske i Ugarske.²⁰ Neki su zastupnici žalili što ne mogu objeručke prihvatiti Kvaternikov prijedlog.²¹ U svojim govorima Kvaternik poziva seljaštvo da se prikloni pravaštvu jer ih pravaši zastupaju, a i sami su podrijetlom iz seoskih obitelji. Kvaternik se u svojim istupima u saboru bavio i gospodarskim prilikama u Hrvatskoj. Smatrao je da bi ostvarivanje hrvatske državnosti dovelo do jačanja privrede i spriječilo odljev novca u strana središta. Također je smatrao da bi krunjenje kralja u Zagrebu dovelo do rasta gospodarstva jer bi zbog dolaska stranaca svima porastao

¹⁶ Isto, str. 39.

¹⁷ Isto, str. 113.

¹⁸ Isto, str. 119.

¹⁹ Isto, str. 124.

²⁰ Gross, Mirjana, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb: Izdavački servis Liber, 1983., str. 88.

²¹ Isto, str. 87

profit. Starčević u početku nije podržavao tu Kvaternikovu ideju, ali ju je ipak na kraju prihvatio jer je ona bila manje zlo. Starčević je zaoštrio svoje mišljenje da bi svaka veza s Ugarskom unutar Habsburške Monarhije bila pogubna.²² Zalaže se za pomirbu s narodima koji žive u Ugarskoj, kako bi spriječili Austriju da ovlada njima. Želio je savez s malim narodima koji se kao zasebna jedinica ne mogu suprotstaviti velikim silama. U svojim govorima Starčević je upozoravao na opasnost od Rusije za cijelu Europu, a rješenje vidi u dogovoru s istočnim narodima te želi prijateljski savez s Ugarskom. Misli da je hrvatski narod odgovoran samo Bogu, a slogan „Bog i Hrvati“ znači da je iznad naroda samo Bog i nitko više. Ne priznaju nikakvog vladara. Pravašima su se najviše suprotstavljali članovi Narodne stranke. Razlog suradnje s unionistima bio je taj da je i jednima i drugima smetala Austrija. Kvaternik je utjecao na Petra Vrdoljaka, graničarskog zastupnika, da i on postane pravaš. Petar Vrdoljak žali što Starčevićev govor nije zahvatio veće mase. Kvaternik je u saboru dobio priliku braniti svoj prijedlog političkog saveza s Ugarskom te je u tome savezu vidio rješenje istočnog pitanja u korist Hrvatske, naime, da će velike sile pripojiti Bosnu Srbiji ili Hrvatskoj. Kvaternik smatra da je Stranka prava jedina stranka dobra za Hrvatsku i hrvatski narod. Kvaternik i Starčević zamišljali su državu u kojoj bi bio centralizam i neparlamentarizam, što znači da bi postojala samo jedna stranka, a to je Stranka prava koja se zalaže za neovisnost i suverenost Hrvatske. Sve ostale su smatrali izdajnicima jer su mislili da su pod utjecajem Austrije. Kvaternik je želio da se pomire sve stranke u svrhu ostvarivanja hrvatske države. *Učinimo tako da u sabornici budu prisutne samo dvije stranke, jedna koja će imati za svrhu braniti narodnu čast u sadašnjim okolnostima i druga koja će biti stegnuta da nastoji ovu razoriti. Čim stvar tamo privedemo vidjet ćemo da će sva srca samo k' prvoj prisloniti, bit će jednodušnosti i sloge.*²³ Starčević se udružio sa narodnjakom Stojanovićem, iako je on bio za savez s Ugarskom. Međutim, i jedan i drugi imali su zajedničkog neprijatelja, Austriju. Starčević i Stojanović nemaju nikakvih interesa za povezivanje s Austrijom, govore da su interesi naroda interesi Stranke prava. Na saboru je konačno bio prihvaćen prijedlog Strossmayerove struje („osrednjeg odbora“) koja priznaje kralja Ugarske za svojega vladara te za još užu državno –pravnu vezu s Ugarskom, uz uvjet da se prizna neovisnost Trojedne Kraljevine koja obuhvaća Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Rijeku, Vojnu granicu i Međimurje. Car je prihvatio taj prijedlog koji je poznat kao članak 42., čiji je nacrt napisao ban Ivan Mažuranić. Na prijedlog Stojanovića, sabor je većinom glasova odbio raspravljati o prijedlogu „osrednjeg odbora“ o eventualnim zajedničkim

²² Gross, Mirjana, *Izvorno pravaštvo*, Zagreb: Golden marketing, 2000., str. 130.

²³ Isto, str. 138.

poslovima s Austrijom.²⁴ Posljedica odbijanja bilo kakve poveznice s Austrijom je ukidanje Hrvatskog sabora. Iako je sabor svojim postupkom negacije Austrije utjecao na buđenje nacionalne svijesti, ova odluka dala je široki prostor Beču i Pešti da se dogovore na štetu Hrvatske. Nakon javnog glasovanja o prijedlogu Antuna Stojanovića o možebitnim zajedničkim poslovima s Austrijom, sabor je zasjedao još tri mjeseca. Starčević se zalagao za ukidanje Vojne granice jer za nju više nije bilo potrebe. U radu sabora su se isticali Rački i Stojanović. Stojanović zalagao za savez s Ugarskom dok je Rački težio federalnom uređenju unutar Monarhije. I jedan i drugi htjeli su da Hrvatska opet bude jedna cjelina. U komunikaciji s Austrijom svi su morali biti oprezni. U svojem saborskom djelovanju Starčević i Kvaternik suprotstavili su se germanizaciji i uvođenju njemačkoga jezika u gimnazije, htjeli su da se njemački zamijeni francuskim. Starčević je nakon sabora tvrdio da su postojale dvije stranke te da su i jedna i druga bile za savez s Ugarskom. Samo je pitanje bilo kolika će prava imati Hrvati. Car je ukinuo sabor 8. studenoga 1861.

5.1. Rasprave u Saboru 1861. o položaju Srba

Hrvatski je sabor 1861. bio sastavljen uglavnom od pobornika jugoslavenske ideologije.²⁵ Ćirilica se smatrala pismom koje je razdvajalo istočnu i zapadnu crkvu. Kvaternik je priznavao Srbe samo izvan Hrvatske, u Srbiji i Ugarskoj. Ante Starčević Srbe je smatrao nižim narodom i nejednakim saveznicima u borbi protiv Austro-Ugarske te da su podrijetlom Hrvati. Njihov položaj u Hrvatskoj bio je težak. Srbi su vrijeđali Josipa Franka jer je Židov. Sve do dolaska *Mladohrvata* situacija se nije promijenila. Pravaši nisu voljeli Srbe zbog njihove suradnje s Austrijom i Narodnom strankom. Također je bio problem težnja Srbije da prisvoji Bosnu i Hercegovinu. Željeli su da se Hrvatska zove Srbija i da službeni jezik bude srpski. Ime i država su jedino sredstvo koje Hrvatska ima u borbi protiv susjednih zemalja. *Pozorovi* novinari pisali su da Srbi nisu ugroženi ni u jednom pogledu u Hrvatskoj, ćirilica je dozvoljeno pismo u Hrvatskoj. Srbe smatraju dijelom hrvatskoga naroda te da nisu ugroženi od Hrvata kao što je slučaj s Mađarima. U saboru se raspravlja o priznavanju Srba u Hrvatskoj, dva hrvatska narječja zastupnici smatraju jedno srpskim drugi hrvatskim. Radi se o štokavskom narječju i kajkavskom. Štokavsko je srpsko, a kajkavsko hrvatsko narječje. Prema Ivanu Kukuljeviću srpski i hrvatski narod su jedan te isti narod. Srbi su težili stvoriti državu u kojoj su svi Srbi u jednoj državi. Zaključak sabora je priznao postojanje srpskog naroda.

²⁴ Isto, str. 130.

²⁵ Gross, Mirjana, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb: Izdavački servis Liber, 1983., str. 96.

6. Kvaternikova gospodarsko-politička razmatranja

Kvaternik je smatrao da je za samostalnost hrvatske države potreban razvoj trgovine, poljoprivrede i industrije. Poljoprivreda je trebala donijeti zaradu, što bi unaprijedilo ostale grane. Problem je bio u tome što nije bilo željezničke povezanosti te nije bilo uvjeta za razvoj industrije. Kvaternik se nadao da će Srbi nestati iz Hrvatske uz pomoć Boga te da Srbi mogu živjeti jedino izvan Hrvatske, misleći na Srbiju i Ugarsku. Srbe nije smatrao jednakim saveznicima. U saboru je rekao da Hrvatska ima veći stupanj samostalnosti od Srbije te da su Srbi još pod Turcima. U slučaju da se Hrvati razočaraju u Austriju i Francusku, morat će birati između dva zla. Smatrali su rat u Bosni nepotrebnim jer bi se ratovalo za srpsko-ruske interese. Kvaternik je govorio da na Hrvatsku utječu tri frakcije: mađarska, austrijska i njemačka. Smatrao je da smjer i vodstvo države mora biti u rukama obrazovanih ljudi kao što su pravaši. Kvaternik sanjari o tome da će se intelektualci pobuniti protiv Austrije. Sasvim je svejedno hoće li se boriti diplomacijom ili ratom za neovisnu državu Hrvatsku. Čini se, dakle, da se Kvaternik želi osloniti na građanstvo i inteligentnu klasu.²⁶ Kvaternik sve susjede smatra nepouzdanima, a sebe vidi kao Božjeg odabranika za stvaranje neovisne hrvatske države. Stranka prava bila je stranka koja će potaknuti nacionalno buđenje. Njezin je cilj borba protiv jugoslavenstva i Srba.

7. Za Schmerlingova centralizma

U listopadu 1860. car je donio *Listopadsku diplomu* kojom je ponovno u Monarhiji uvedeno ustavno stanje. Tim dokumentom potvrđena je jednakost svih ljudi pred zakonom, vjerske slobode i ukidanje tlake. Budući da je dokument naišao na neodobravanje mađarske i austrijsko-njemačke buržoazije, vladar je za državnog ministra postavio Antona Schmerlinga, predstavnika njemačkog centralizma. *Listopadska diploma* proširena je *Veljačkim patentom* kojim je osnovano Carevinsko vijeće kao parlament cijele Monarhije. Moderan ekonomski život bio je bitan za hrvatsku neovisnost. Trgovci su se borili protiv njemačkog jezika. Austro-Ugarska je pobijala tvrdnje imućnih trgovaca da su industrija i trgovina glavne poluge na putu prema narodnome blagostanju.²⁷ Bitno je poticati razvoj poljoprivrede zato što prihodi iz industrije ne idu u hrvatsku blagajnu nego u tuđe. Hellenbach je želio sačuvati što više svoje moći. Mislio je da je za dobrobit zajednice da seljak dobro živi jer o tome ovisi opstanak hrvatskoga naroda.²⁸ Bogat seljak može donijeti stabilnost nacionalnoj zajednici. Sabor iz

²⁶ Gross, Mirjana, *Izvorno pravaštvo*, Zagreb: Golden marketing, 2000., str. 173.

²⁷ Isto, str. 177.

²⁸ Isto, str. 181.

1861. je na korak prema neovisnosti. Trebalo je Hrvatsku osigurati od pretenzija Njemačke, Austrije i Mađarske, a pravaši su spas vidjeli u Francuskoj i Poljskoj. Kvaternik je ponovno ostao bez saveznika jer su saveznici prestali pomagati protiv Austrije. Imao je nadu da će Italija pomoći Hrvatima u proširenju ustanka radi Venecije. Franjo Josip je Schmerlinga otpustio 1865.

8. Hrvatski sabor 1865.-1867. i Austro-ugarska nagodba

Uoči sabora 1865. Starčević je mislio da će mađaroni ući u savez s pravašima protiv Austrije koju Starčević uvijek smatra istim neprijateljem i većim neprijateljem od bilo koje druge države. Starčević se nadao da će Austrija prije ili kasnije propasti. Smatrao je da su mađaroni ponosni na svoju prošlost i da ne žele budućnost s Austrijom. Franjo Josip objavio je rat Italiji i Prusiji. Hrvati ne žele ratovati za carstvo radi lošeg stanja u državi. Austrijska vojska pobijedila je talijansku kod grada Custozze. Također je njihova mornarica doživjela poraz kod Visa. Prijelomnica je bila bitka kod Sadove u Češkoj, gdje je austrijska vojska izgubila. Poraz Habsburške Monarhije pobudio je nade protivnika u njezinu skoropropast. Na to su računali i pravaši, a i predstavnici Strossmayerove stranke. Strossmayer se sastao s češkim vrhom, ali nije bilo uspjeha za suradnju zbog različitih interesa. Ususret hrvatskom saboru Franjo Josip je morao prihvatiti prevlast Mađarske nad Hrvatskom te se naslućivao nacrt Hrvatsko-ugarske nagodbe. Vlada je Hrvatskoj pripremao usku pokrajinsku autonomiju, što je bilo u suprotnosti s težnjom hrvatskog sabora iz 1861. za vlastitom državnosti. Hrvatski sabor je počeo zasjedati u studenom 1865., a karakterizirala ga je opće nesigurnost stranaka u svoje stavove. Starčević se uporno opirao nametanju interesa Beča. Starčević je Nikolu Šubića Zrinskog i bana Josipa Jelačića smatrao simbolom sužanjstva Austriji. Njima suprotstavlja Zrinskog i Frankopana koji su pogubljeni od strane Habsburgovaca te postaju nit vodilja pravašima. Nakon žučnih rasprava sabor se priklonio uputi Račkog koja je bila usmjerena ka postizanju sporazuma s mađarskim plemstvom. Starčević je preklinjao zastupnike da ne pristaju na namjeru Beča da Hrvatsku proglasi „austrijskom pokrajinom“ te je vraćao u sjećanje sabor 1861. kad su zahtijevali ustavnost Hrvatskog sabora. Manipuliranjem, u Saboru je usvojena *uputa* Račkog u veljači 1866., koja prihvaća zajedničke poslove Monarhije, ali i izražava zahtjev za sjedinjenje Dalmacije i Vojne granice s civilnom Hrvatskom i Slavonijom. Na Ugarskom saboru u istom mjesecu, Franjo Josip nije imao namjeru dati samostalnost Trojednoj Kraljevini, što je u Hrvatskoj izazvalo burne reakcije razočaranja. Od travnja do lipnja 1866. došlo je do pregovora između hrvatskog i ugarskog sabora, međutim, pregovori su prekinuti. Mađari nisu priznavali Trojednu Kraljevinu kao ravnopravnu već podređenu

pokrajinu. U lipnju iste godine došlo je zaoštavanje austrijsko-pruskog sukoba koji je eskalirao proglašenjem rata 17. lipnja. Austrija je poražena. Vladar poziva Hrvatski sabor da završi pregovore s Ugarskim saborom, međutim, vidljivo pristaje na mađarsku dominaciju nad Hrvatskom i na sporazum s mađarskim plemstvom. U prosincu 1866. saborski odbor daje mišljenje na izvješće hrvatskog Kraljevskog odbora, koje je uobličeno u uputu da se podnosi zahtjev vladaru da se Kvarner i Dalmacija pripoje Hrvatskoj i da se ukine Vojna granica. Mađari nikako ne prihvaćaju cjelokupnost Trojedne Kraljevine i odriču joj državnost. U prosincu vladar saziva Ugarski sabor, a u siječnju saziva Carevinsko vijeće. Tijekom ožujka tekla je rasprava u Ugarskom saboru kojem je predsjedavao Andrassy, kojemu je Franjo Josip popustio i Riječku županiju i Bakarski kotar izručio mađarskoj vladi.²⁹ Ugarski sabor snažno se opirao dati Hrvatskoj ikakvu autonomiju. Odgovor Hrvatskog sabora stigao je tijekom svibnja, kada su zastupnici prosvjedovali zbog pritiska na „nepoćudne zastupnike“³⁰. Na Saboru koji je zasjedao 1. svibnja 1867. govorio je i Starčević, izjasnivši se protiv zajedničkih poslova. Starčević želi ravnopravnost s ostalim narodima u Monarhiji. Hrvatski sabor donosi većinom *uputu* kojom odbija slati svoje ljude u Ugarski sabor i na krunidbu dok se ne riješi bitno pitanje, a to je cjelovitost hrvatskih zemalja. Dok se Vojna granica i Dalmacija ne sjedine s Hrvatskom i Slavonijom, nema dogovora. Na spomenutu uputu Franjo Josip odgovara ukidanjem sabora, a ban Josip Šokčević prisiljen je na ostavku.³¹ U lipnju se okrunio za kralja Ugarske bez zastupnika Hrvatske i Slavonije. Nakon poraza u ratu s Prusijom Austrija je morala popustiti i sklopiti nagodbu s Mađarima. Prihvatanjem Austro-ugarske nagodbe u Austrijskom vijeću i Ugarskom saboru, mogućnosti ujedinjenja hrvatskih zemalja pale su na minimum. Austrija i Ugarska bile su ujedinjene u osobi vladara koji je u isto vrijeme bio austrijski car i apostolski kralj Ugarske.³² Dalmacija i Istra pripojene su austrijskom dijelu, a Hrvatska i Slavonija ugarskom. Vojna granica i dalje je bila pod izravnom bečkom upravom. Hrvatsko-ugarska nagodba bila je neizbježnost i zaživjela je 1868. Pravaši su Nagodbu iskoristili za rast, zbog gubitka bilo kakve samostalnosti i državne individualnosti Hrvatske. Levin Rauch, unionist, postavljen je za bana te bi pod svaku cijenu trebao provesti nagodbu. Kao feudalac bio je poznat po svojim nasilnim postupcima prema seljacima.³³ Rauch je bio sposoban nametnuti nagodbu.³⁴ Većina zastupnika se protivila njezinom sadržaju, međutim, Hrvatska je stoljećima imala

²⁹ Isto, str. 202.

³⁰ Isto, str. 203.

³¹ Dukovski, Darko, *Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeće I.*, Zagreb: Alinea, 2005., str. 166.

³² Isto, str. 162.

³³ Gross, Mirjana, *Izvorno pravaštvo*, Zagreb: Golden marketing, 2000., str. 202.

³⁴ Isto, str. 206.

poseban državnopravni status u sklopu Ugarske te je Pešta morala imati s Hrvatskom poseban ugovor. Rauch je osigurao većinu u Saboru prijeverama i manipulacijama. Nagodbom je Hrvatska dobila autonomiju u unutarnjim poslovima, međutim, zajedničkim poslovima su određeni vanjska politika, vojska i gospodarstvo. O tim poslovima se odlučivalo u Ugarskom saboru, a Mađari su imali i bitan utjecaj na izbor bana zbog manjine u Ugarskom saboru. Hrvatski političari mogu se služiti hrvatskim jezikom u Ugarskome saboru. Unionisti su, na čelu s Ladislavom Pejačevićem i Kolomanom Bedakovićem, željeli su tješnju vezu s Austro-Ugarskom. Sabor se sastao 12. rujna 1868. i izglasali su Nagodbu 24. rujna iste godine. Kralj je dodijelio Rijeku Ugarskoj, međutim, Andrassy je želio Rijeku ozakoniti Nagodbom, lažirajući tekst zaključka ugarskog i hrvatskog odbora koji su rješavali pitanje Rijeke i ostavili ga otvorenim. Franjo Josip je došao 1869. u Zagreb i osnovao sveučilište u znak dobre volje prema Hrvatskoj.

8.1. *Zvekan* i Hrvatsko-ugarska nagodba

Starčević nadao da će na kraju preostati samo Stranka prava kao utjelovljenje cijeloga hrvatskoga naroda.³⁵ Ante Starčević pisao je humoristično-satirički list *Zvekan* koji je izlazio od svibnja do prosinca 1867. *Zvekan* je ukinut do kraja 1867. Pišući u *Zvekanu* Starčević je širio svoje ideje, poput one da je slavensko ime lažno, želi dokazati da mali narodi nisu slabi kako se misli te da Hrvati moraju učiti kako da postanu veliki narod.³⁶ U svrhu podizanja i učvršćivanja nacionalne svijesti, tvrdio je da su Hrvati osvajački narod te je hrvatsku državu zamišljao na cijelom Balkanu. Samo je Bugarsku smatrao ravnopravnom državom i narodom. Starčević je u *Zvekanu* prihvatio nadimak Stekliš za sebe i pravaše. Stekliš znači „bijesan pas“ jer se treba boriti perom u vođenju Hrvata i hrvatske države prema sreći i samostalnoj državi. Starčević je smatrao da je praktična politička akcija u tom povijesnom trenutku izraz velikim dijelom izgubljenoga duha hrvatskoga naroda.³⁷ Jedino Stranka prava ima jasan cilj za hrvatsku državu, tj. vratiti Hrvatsku Hrvatima. Obračunava se s neistomišljenicima, a česta meta im je Narodna stranka, posebice Strossmayer. Starčević negira postojanje srpske države i naroda. Srpski zastupnik Miletić čudio se tome da različita hrvatska narječja mogu pripadati istoj državi. Hrvatski i srpski političari izbjegavali su raspravu koja bi mogla dovesti do verbalnoga sukoba. Na saboru iz 1866. traženo je da se izjednači hrvatski i srpski narod. Starčević je Srbe i Slavene smatrao nižim narodima te je želio poniziti srpsko ime do krajnjih granica u usporedbi s

³⁵ Isto, str. 217.

³⁶ Isto, str. 222.

³⁷ Isto, str. 226.

hrvatskim. On smatra da su se Hrvati izborili za Hrvatsku, dok su Srbi svoju državu dobili na poklon te da Srbi nisu narod nego šaćica sluga Bizanta. Starčević je povijesne osobe iz Srbije nazvao Hrvatima. Posljednji broj *Zvekana* je izašao u prosincu 1867., a tek listom *Hervatska* Starčević počinje raditi na promidžbi. Kao i u listu *Zvekan*, također je i u listu *Hervatska* nastavio vrijeđati Narodnu stranku. Starčević je mišljenja da hrvatski narod ima najgore državno vodstvo od svih zemalja u svijetu te da su samo Hrvati koji su Stekliši dobri i poštenu ljudi. Starčević spomenutim Steklišima suprotstavlja *Slavosrbe* koji prihvaćaju sve što im netko sugerira. Starčević je jedini predstavnik sitnog građanstva. Pravaši imaju u svoj programu slobodnu Hrvatsku. Cilj tog programa je sreća hrvatskog naroda. Starčević je protiv dualizma jer hrvatski narod nema vlast u svojim rukama.³⁸ Pravaška ideologija zahvatila je studente iz svih dijelova Europe. Pravaški program završava tako da poziva na odbacivanje svih ostalih imena. Sva ta imena imaju cilj upropastiti hrvatsko ime. Nakon rakovačke katastrofe mladi ljudi održali pravaštvo na životu. Starčević stalno naglašava da Njemačka tare hrvatski narod. Kvaternikovi zapisi su popularniji od Starčevićevih jer odgovaraju prosječnim građanima, a Starčević se u neku ruku bojao širenja pravaštva među građanstvom. Kvaternik i Starčević su radili na širenju pravaštva, a kamen spoticanja su bile psovke koje je Starčević upućivao Narodnoj stranci. Starčević je tvrdio da se jedino stranka prava suprotstavlja vladajućima. Smatrao je da bi došlo do propasti Austrije kada bi se Hrvati prestali boriti za njezine interese.

8.2. Pravaška ideologija za sklapanje Austro-ugarske nagodbe

Schmerlingov apsolutizam morao je doživjeti propast kao Bachov. Nakon izbora za Hrvatski sabor 1865. dualističko uređenje Monarhije već je bilo određeno. Kada je Mažuranića zamijenio unionist Milan Kušević, bilo je jasno da će se Monarhija dualistički urediti. Starčević se sukobljavao sa svim zastupnicima u saboru. Unionisti žele da Hrvatska pregovara preko Ugarskog sabora o zajedničkim poslovima. Članovi Ugarskog odbora nisu imali ni najmanju želju da se dogovore s Hrvatima da se postigne ujedinjenje hrvatskih zemalja.³⁹ Nakon proglašenja mira, Monarhija je izgubila Veneciju i posljedica je bila ujedinjenje Njemačke pod Prusijom.⁴⁰ Dalmacija i Istra našle su se u austrijskom dijelu, a Banska Hrvatska još uvijek podijeljena na civilnu Hrvatsku i Vojnu granicu. Andrassy je odbio svaku mogućnost stvaranja samostalne države Hrvatske jer je mislio da to vodi ka federaciji te da će to dovesti do raspada Monarhije. Josip II. okrunio se za kralja svih dijelova carstva, bez nazočnosti Hrvata. List

³⁸ Gross, Mirjana, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb: Izdavački servis Liber, 1983., str. 151.

³⁹ Gross, Mirjana, *Izvorno pravaštvo*, Zagreb: Golden marketing, 2000., str. 126.

⁴⁰ Isto, str. 126.

Zvekan oštro osuđuje Austro-ugarsku nagodbu, ističe se da Stranka prava i unionisti imaju zajedničkog neprijatelja, a to je Narodna stranka. Slavenstvo je za Starčevića izmišljen pojam. Starčević misli da mali narodi nisu slabi i negira tu misao.⁴¹ Hrvati su za njega najslavniji slavenski narod.

8.3. *Hervat* i prva *Hervatska*

Prvi broj političkog mjesečnika *Hervat* izašao je u studenom 1867. Stranka prava je duša hrvatskog naroda te se bori se za narodna prava i potrebe hrvatskoga naroda. Starčević je u *Hervatu* nastojao razraditi i objasniti taj program kao nepromjenjivi temelj Stranke prava kao predstavnice cijeloga hrvatskoga naroda.⁴² Prve potpuno političke novine u Hrvatskoj su *Hervatska*, izlazile su u Zagrebu. Nakladnik i vlasnik novina bio je Eugen Kvaternik, a glavni urednik Vjekoslav Bach. Novine su podržavale Stranku prava i napade na *Slavosrbe*. Pravaške želje smatrane su u Monarhiji kao poticaji na revoluciju. Stranka prava nije politička stranka i nema definiran program za političko djelovanje. Starčević je uvjeravao mase da su za Hrvatsko-ugarsku nagodbu krivi članovi Narodne stranke te da Hrvati nisu priznali zajedničke poslove s Austrijom i Mađarskom, došli bi do hrvatske neovisnosti. Mađari su se trudili poništiti prava hrvatske države. Vladar je htio dati autonomiju Hrvatskoj kako bi time oslabio Mađare. Starčević je vidio u Mađarima buduće saveznike u borbi protiv Austrije. Starčević je cijeli svoj život bio obožavatelj Francuske revolucije. Narodnjake je držao za izdajice. Starčević je ljut na Mađare, Srbe i Hrvate koji nisu u stanju odbaciti stranu vlast i raditi za svoje interese. Tvrdio je da više vrijedi jedan pravaš nego tisuću Srba. Pravaši su optuživali Crkvu da radi protiv naroda. Starčević je držao da je Strossmayer treći najveći izdajica hrvatskoga naroda, nakon Nikole Šubića Zrinskog i bana Josipa Jelačića. Optuživao je Strossmayera da je trošio novac na svoje interese. Zagrepčane nije smatrao ljudima pa tako ni građanima glavnoga grada Hrvatske. *Slavosrbe* je nazivao životinjama, čak navodi da su izdajice i da rade protiv naroda. Pravaši tvrde da samo neplemstvo može pomoći plemstvu da bude sretno. Starčević stalno ponavlja loše stvari koje Austrija čini na štetu Hrvatske.

9. Oblikovanje klasičnog stila promidžbe Stranke prava

Starčević je okupio mlade koji su bili učenici i studenti, a pravaški nauk je došao i do hrvatski studenata u Beču, Grazu i Pragu. Iako su odgojeni u duhu Narodne stranke, ipak su postali pravaši. Starčević je naslućivao da će doći do svjetskog rata i do raspada Habsburške

⁴¹ Isto, str. 138.

⁴² Isto, str. 244.

Monarhije. Nadao se da će svi narodi od Koruške do Albanije priznati hrvatsko ime za svoje. Kvaternik je bio protiv republikanskog uređenja jer je mislio da Hrvati nisu sposobni za demokraciju i republikansko uređenje kojemu je čak suprotstavljao Monarhiju. Smatrao je da republika ima smisla samo ako svi građani rade dobro za državu. Za opstanak Monarhije bitno je jedino da se vladar brine o narodu. Starčević je pisao da je svejedno je li republika ili monarhija jer su to samo državna uređenja, a ono što je stvarno bitno jest da je narod sretan i slobodan. Ipak je mišljenja da je Monarhija bolji oblik državnog uređenja za Europu dok svi državljani još nisu izjednačeni u prosvjećenosti.⁴³ Kvaterniku je prvi put u povijesti dopušteno pisati protiv Austrije te je stoga šutnjom odobravao Rauchov režim. On je ljut na dalmatinsku Narodnu stranku jer veliča Strossmayerovu Narodnu stranku u Banskoj Hrvatskoj. Žestina i grubost Starčevića i Kvaternika pisanja, uz ostalo je odgovor na to što je veći dio hrvatske javnosti stajao uz opoziciju protiv dualističkog uređenja.⁴⁴ Starčević tvrdi da jedino Stranka prava ima dobar program za Hrvatsku te da se jedina može oduprijeti režimu. Postoje dva neprijatelja, a to su Austrija i Mađarska. Starčević je mišljenja da su oni stvorili Bosnu i Hercegovinu te da je oni uzdržavaju te da ne smije pripasti Austriji. Smatrao je da Bosnu, u kojoj su tri vjere, može spasiti jedino zajedništvo s Hrvatskom. Narodna stranka misli da o pripajanju Vojne granice Hrvatskoj može odlučiti samo sabor. Starčević smatra da se to može učiniti bez sabora. Također misli da dualističko uređenje treba propasti. Cilj sabora iz 1866. je da Hrvatska postane pokrajina Austrije. Austrija je pristala na dualizam kako bi ga srušila kada za to dođe vrijeme. Hrvate je stavila pod vlast Mađara kako bi se oni posvađali i tako bi Austrija zavladała i jednima i drugima.

Posljednji broj *Zvekan* izašao je u prosincu 1867. Tek listom *Hrvatska* Starčević počinje raditi na promidžbi. Kao i u listu *Zvekan*, također je i u listu *Hrvatska* nastavio vrijeđati Narodnu stranku. Starčević je mišljenja da hrvatski narod ima najgore državno vodstvo od svih zemalja u svijetu te da su samo Hrvati koji su *stekliši* dobri i poštenu ljudi. Starčević spomenutim steklišima suprotstavlja *Slavosrbe* koji prihvaćaju sve što im netko sugerira. Starčević je jedini predstavnik sitnoga građanstva. Pravaši imaju u svojem programu slobodnu Hrvatsku. Cilj tog programa je sreća hrvatskog naroda. Starčević je protiv dualizma jer hrvatski narod nema vlast u svojim rukama.⁴⁵ Stoga je program Stranke prava izraz povijesti, narodnosti, prava, duševnosti, koristi i potrebe cijelog hrvatskog naroda. Pravaška ideologija zahvatila je studente

⁴³ Isto, str. 267.

⁴⁴ Isto, str. 270.

⁴⁵ Gross, Mirjana, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb: Izdavački servis Liber, 1983., str. 151.

iz svih dijelova Europe. Pravaški program završava tako da poziva na odbacivanje svih ostalih imena. Sva ta imena imaju cilj upropastiti hrvatsko ime. Nakon rakovičke katastrofe mladi ljudi su održali pravaštvo na životu. Starčević je stalno naglašavao da Njemačka tare hrvatski narod. Kvaternikovi zapisi su popularniji od Starčevićevih jer odgovaraju prosječnim građanima, a Starčević se u neku ruku bojao širenja pravaštva među građanstvom. Kvaternik i Starčević su radili na širenju pravaštva. Kamen spoticanja su bile psovke koje su upućene Narodnoj stranci. Starčević tvrdi da se jedino stranka prava suprotstavlja vladajućima. Hrvati se moraju prestati boriti za Austriju i njezine interese i prepustiti je propasti.

10. Uoči Rakovice i Rakovica

Kvaternik je mislio da će širenju pravaške ideologije značajno pridonijeti fizički sukob između članova Stranke prava i članova Narodne stranke kod spomenika Bana Jelačića 1870. Kvaternik je mišljenja da snaga Austrije smanjuje snagu Hrvatske te da će Vojna granica biti središte ustanka. Želi da ustanak obuhvati sve dijelove Hrvatske. Smatrao je da ako se Hrvati prestanu boriti za Austriju, da će onda i Austrija propasti. Starčević je govorio: dok je pravaštvo u srcima mladih ljudi, ima i nade. Ni Starčević ni Kvaternik nisu odustali od ideje da Austrija mora propasti za dobrobit Hrvatske. Kvaternik tvrdi da u Stranku prava dolaze svi slojevi društva te da je svatko tko nije član Stranke prava izdajnik roda svojega. Hrvatska će pažljivo pratiti razvoj vanjskih događaja i tome prilagoditi svoju unutarnju i vanjsku politiku.⁴⁶ Stranka prava zalaže se za slobodu i bolje gospodarstvo. Vidjeli su stvaranje hrvatske države uz pomoć Francuske. *Hrvatska* je zato isticala da i Hrvati moraju kao ljudi i kao narod ostati najveći prijatelji Francuza.⁴⁷ Njemačku naciju Starčević smatra neplemenitom i da samo miješanjem s plemenitim narodima može postati plemenita. ... „Ima serdca neraztrovana i uma nesmućena“ i da se ljubaznim poučavanjem u njega mogu učvrstiti opće ljudske vrline, rad, štednja, sloga, pravica, nepodmitljivost, štoviše i uljudnost i prijaznost.⁴⁸ U Stranku ne smiju biti primljeni oni koji gledaju samo svoju korist. Starčević poziva na vjersku toleranciju i smatra sve južne Slavene Hrvatima. Na izborima održanima u svibnju 1869. Narodna stranka dobiva čak pedeset jedan mandat, unionisti trinaest, a pravaši jedan. Ban Rauch je 1870. dao izglasati zakon kojim je borba protiv Nagodbe proglašena kaznenim djelom. Mađari nisu dopustili djelovanje Sabora tamo gdje su narodnjaci u većini te je Sabor ukinut. Starčević želi napraviti velike općine kako bi one preuzele glavne poslove. Do tada članovi Stranke prava nisu imali

⁴⁶ Isto, str. 286.

⁴⁷ Gross, Mirjana, *Izvorno pravaštvo*, Zagreb: Golden marketing, 2000., str. 289.

⁴⁸ Isto, str. 292.

povjerenja u narod koji nema u sebi probuđenu nacionalnu svijest. Smatra da onaj tko glasa može glasovati jedino ako je razuman i obrazovan te da se svi trebaju smiriti i posvetiti uništenju Nijemaca. Mladi su profesori, učenici i studenti postali nositelji pravaštva. Hrvatski jezik smatra jakim jer se odupro germanizaciji i talijanizaciji. Slovence se također smatra jugoslavenskim narodima. Kvaternik Srbe u Hrvatskoj naziva pravoslavnim Hrvatima, a Srbija je prema njegovom mišljenju dio Hrvatske, a Srbi su Hrvati. Starčević misli da srpski studenti studirajući izvan svoje zemlje postaju dijelom tuđega naroda i da ne vole svoju zemlju. Starčević ponovno, po tko zna koji put, negira Srbe kao narod i misli da im je jedina nada prihvaćanje hrvatske države kao svoje. Pripajanje Bosne i Hercegovine Srbiji nije moguće jer se tome protive Bošnjaci. Starčeviću je važnije gospodarstvo od vjere, a nije sklon svećeništvu. Starčević se zalaže za vjersku toleranciju. Smatrao je sve južne Slavene Hrvatima. Starčević mrzi svećenike jer su bliski s Narodnom strankom.⁴⁹ U *Načelima* Kvaternik je sustavno razradio glavne principe svoje nacionalne ideologije. Kvaternik je od samog početka političkog djelovanja razmišljao o ustanku. Cilj te akcije bio bi stvaranje samostalne hrvatske države u svim područjima kao što su uprava, sudstvo, gospodarstvo i politika. Mislio je da će s trideset tisuća graničarskih Hrvata moći dignuti cijeli hrvatski narod na Austriju i Tursku. Kvaternik sebe smatra Božjim poslanikom. Neke od mogućnosti tijekom ustanka su da ga izravno ili neizravno podrže velike sile. Oslanjao se na ideju da će mu Francuska pomoći u dizanju ustanka. Starčević i njegovi bližnji znali su da će do Kvaternikova ustanka doći, ali nisu znali datum. Politički neuspjeh, odnosno poraz na izborima za Sabor, doživio je kao znak da treba raditi na drugačijem pristupu problema. Jedino u što Kvaternik vjeruje su Hrvati i Hrvatska. Fran Folnegović bio je tajnik Stranke prava 1871., kada Kvaternik dolazi u sukob sa strankom jer ne podržavaju njegovu ideju za ustankom te se naslućuje da će se Stranka prava podijeliti na dvije frakcije. Kvaternik je smatrao da mu se mogu pridružiti samo oni koji mrze Mađare i cara. Odluku o Rakovici se prelomila za proslave dvjestote godišnjice smrti Petra Zrinskog i Franje Krste Frankopana. Početak bune bio je planiran za 10. listopada 1871., a Kvaternik se nadao da će iskra u Vojnoj granici zahvatiti ostale dijelove hrvatske države. Objavio je proglas da cijeli narod mora djelovati da se oslobodi od Mađara i Austrijanaca. Najprije je želio sazvati sabor u Granici, a zatim bi s naoružanim seljacima krenuo prema Zagrebu. U Rakovici je utemeljio Hrvatsku narodnu vladu te proglasio samostalnost hrvatske države. Kvaternik je bio predsjednik sabora, čak je uveo i županijski sustav. Ljudi koji su bili s Kvaternikom na kraju su ga i ubili. Za Hrvatsku se smatralo da je prostorno od Alpa do Balkana. Starčević se nakon

⁴⁹ Isto, str. 180.

Rakovice razočarao u hrvatski narod i djelomice se povukao iz politike. Za saborske izbore 1875. nije se kandidirao Starčević nego njegov zamjenik Fran Folnegović. Folnegović je bio usamljeni pravaš u Saboru i činio je sve što je mogao.

Narodnoj Stranci sedamdesetih godina narasla je popularnost. Starčević se nada da će fizički obračun Davida Starčevića i ostalih pravaša s narodnjacima imati za posljedicu širenje pravaštva.

11. Nastanak uvjeta za pravaški pokret

Kalman Tisza bio je jedan od glavnih nositelja mađarske velikodržavne politike, negirao je hrvatsku autonomiju unatoč Hrvatsko-ugarskoj nagodbi 1868. te provodio nasilnu mađarizaciju na području *zajedničkih poslova* (željeznica, financije). Kako bi obuzdao hrvatsko državotvorstvo i otpor mađarizaciji, na mjesto hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga bana imenovao je 1883. Khuena Hedervaryja. Nije dopustio provedbu reformi jer bi to značilo proširenje hrvatske autonomije. Mađarska je htjela izgraditi željeznice koje ne služe ničemu umjesto pruge istok-zapad koja bi pomogla hrvatskomu gospodarstvu. Nove poreze nije bilo moguće provesti jer nije bilo proizvodnje i trgovine. Sve to je stvorilo nezadovoljstvo u Hrvatskoj i pogodovalo razvoju pravaškog pokreta.

12. Pravaši i bosansko-hercegovački ustanak

Okupacija ili aneksija Bosne i Hercegovine bila je za Franju Josipa pitanje časti, time je želio nadoknaditi gubitak Lombardije i Venecije. Ustanak su povelili Hrvati iz Gabele u ljeto 1875.⁵⁰, a zatim se proširio među srpske seljake oko Nevesinja. Povlačili su se u planine i pružali oružani otpor vlastima jer nisu mogli platiti porez. Bosna je postala poprištem nemira, što nije odgovaralo velikim europskim silama. Rusija je prije rata s Turskom potpisala sporazum s Austro-Ugarskom. Cilj Rusije je proširenje na Makedoniju i Bugarsku, a Austro-Ugarska bi bila neutralna i okupirala Bosnu i Hercegovinu. Događanja u Bosni i Hercegovini bila su od interesa i za Hrvatsku i Srbiju. Pravaši žele da Hrvatska te Bosna i Hercegovina budu u federaciji. Berlinski kongres je u srpnju 1878. riješio „istočno pitanje“. Balkan je podijeljen na okupacijske zone koje su bile pod utjecajem Austrije i Rusije te je zahladio odnos između te dviju sila. Starčević je za reformiranu Tursku jer nije htio da narod Bosne i Hercegovine bude pod austrijskom „čizmom“. Svaka od te dvije pokrajine imala je svoj sabor i onda su oni zajedno

⁵⁰ Dukovski, Darko, *Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeće I.*, Zagreb: Alinea, 2005., str. 88.

sudjelovali u radu Austro-ugarskog sabora. Na Saboru 1878. donesena je *uputa* kao reakcija na povrede Nagodbe. U *uputi* se odobravala hrabra vojska sastavljena od Dalmatinaca i Hrvata. Pravaši žele ujediniti Vojnu granicu i Dalmaciju s Hrvatskom. Jedna od glavnih točaka programa je sjedinjenje hrvatskih zemalja. Očekuje se od Rusije da uvede mir na Balkanu. Pravaši misle da su Bošnjaci najčistija nacija na području na kojem žive. Starčević poštuje srpsku dinastiju, a za Hrvate koji su prešli na islam ima samo riječi pogrde. Za *Slavosrbe* se smatra da su sposobni jedino činiti zlo hrvatskome narodu. Starčević želi okupiti Hrvate gdje god živjeli u jednu državu. Zbog njegovih stavova svećenstvo ga je osudilo kao protivnika katoličke vjere. Starčević je vidio poveznicu između bitke na Kosovu i Bosne u izdajicama nečiste krvi. Kada je palo Kosovo, pala je i Bosna. Za Srbiju se kaže da je bila dio Hrvatske.⁵¹ Starčević zamjera franjevcima njihovo pristajanje uz Strossmayera i želju da se Bosna i Hercegovina priključi Austro-Ugarskoj. Starčević misli da dubrovačko plemstvo vuče korijene iz bosanskoga. Također misli da će se miješanjem brakova između muslimana i kršćana te dvije nacije zbližiti. Starčević izražava stav da bi bilo povoljno da turski narod propadne na području Balkana jer će to omogućiti nastajanje novih naroda i država. Žestoko je osudio djelatnost vladarevih zastupnika na Berlinskom kongresu.⁵² Starčević misli da jedino Hrvatska ima pravo na Bosnu i Hercegovinu jer tu živi većinski narod koji se opredjeljuje za Hrvatsku. Novine *Sloboda* slažu se s Antom Starčevićem u tome da Bosna ne može doći pod vlast Austrije. Srbi su za Starčevića „pasmina“, tj. narod koji nije jedinstven ni u jednom smislu. Starčević nema baš dobro mišljenje ni o Nijemcima jer oni obučavaju Hrvatske *Slavosrbe*. Starčević pravoslavce smatra Hrvatima koji su se tek krajem 19. st. počeli izjašnjavati kao Srbi. Cilj pravaških pisama je uništenje Narodne stranke. Sve one koji su protiv Stranke prva, Starčević smatra *Slavosrbima*.

13. Širenje pravaštva u Istru, Starčevićeva *uputa* i pravaški pokret

Cenzura nad novinama *Hrvatskim* nije smanjila broj čitatelja. Štoviše, čak se povećao broj članova. Pravaštvo nije imalo šanse u Dalmaciji 70-ih godina jer su vladali narodnjaci.⁵³ Sredinom 80-ih rađa se klima za nastanak pravaškog pokreta i širenje pravaške ideologije u Istri. Pravaški pokret u Istri izniknuo je iz svećeničkog i građanskog sloja. Narodni preporod pokrenut je pod vodstvom Jurja Dobrile koji je bio predstavnik građanstva. Neophodnost situacije natjerala je ljude iz pravaške i narodnjačke sfere na suradnju. Pravaši poništavaju

⁵¹ Gross, Mirjana, *Izvorno pravaštvo*, Zagreb: Golden marketing, 2000., str. 344.

⁵² Isto, str. 346.

⁵³ Gross, Mirjana, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb: Izdavački servis Liber, 1983., str. 351.

prijašnju teoriju da su samo Bugari i Hrvati jedini južni Slaveni zbog potrebe zaštite od talijanskoga građanstva. Pravaška ideologija pomogla je širenju nacionalne svijesti istarskih Hrvata. Pojam *Slaven* na kraju znači zajednički naziv za dva naroda koji se zovu Hrvati i Slovenci. Pravaška ideologija pomogla je da se Narodni preporod održi u prijelaznom razdoblju do pojave građanstva.⁵⁴ Studenti iz Rijeke nagovorili su Antu Starčevića da obnovi Stranku prava i pomogne pri izlasku pravaškog lista *Sloboda*, tri puta tjedno. Na svojoj je zastavi ispisao načelo da Hrvati na temelju svojega povijesnog i prirodnog prava moraju postići samostalnu državu.⁵⁵ Pravaški pokret je izniknuo na temeljima Starčevićeve i Kvaternikove ideologije, naime da Hrvatska nema ništa s Austro-Ugarskom osim personalne unije, da su Hrvati u njoj sluge te da trebaju težiti samostalnosti. U Stranku prava masovno ulaze novi članovi i to prerasta u pokret jer je narod nezadovoljan i okreće se prema Stranci prava, ali dolazi do problema jer nemaju program i političku organizaciju. Svi slojevi društva iz Hrvatske i Slavonije okreću se pravaštvu. Uvjet je za uspjeh pravaštva odbacivanje dualističkoga uređenja Monarhije. Suprotno Starčevićevim ideološkim razmišljanjima, pravaši 80-ih godina 19. stoljeća bili su za „praktičnu“ politiku. Naime, iako su se nadali da će velike sile, npr. Rusi, preraspodijeliti interes u jugoistočnoj Europi te time pridonijeti nastanku hrvatske države, Hrvati ne smiju čekati već krenuti u praktične političke akcije, npr. prosvjedima treba održavati volju i želju naroda za neovisnom državom. Erazmo Barčić je predstavnik Rijeke i Primorja te je imao je veliku ulogu u obnovi Stranke prava u smislu suradnje s opozicijom. Bio je prisutan na Jugoslavenskoj konferenciji u Sloveniji, što su mu pravaši zamjerali. Njegov cilj bio je uništenje Monarhije, za što se zalagao i Ante Starčević. Hrvatska se prostire od Jadrana do Drine. *Sloboda* se ne slaže s idejom Starčevića, a to je Velika Hrvatska. Na izborima koji su se održali 1878. Stranka prava dobila je pet zastupnika u saboru. Unionisti su se raspali, jedan dio je otišao u Narodnu stranku, a drugi u Stranku prava. Na izborima je pobijedila Narodna stranka. Donijeli su *uputu* o pripojenju Dalmacije i Granice s Hrvatskom. Pravaši nisu bili u većini pa nisu mogli formirati *uputu* opozicije te je Starčević čitao „ispravke“ na većinsku *uputu*. U svojem obraćanju Saboru, Starčević opetovano iznosi pravašku ideologiju poput stajališta da jedino valjan sabor može biti s predstavnicima iz Dalmacije i Vojne granice. Izbjegava uporabu pojma „pasmına slavoserbska“ kako bi se privukao što veći broj simpatizera. Hrvatski narod je, prema Starčeviću, došao u stanje u kojem ništa nema smisla. Starčević se ponovno ograđuje od Rakovičke bune, međutim jasno izražava stav protiv dualizma. Časopis *Sloboda* smatra da će nakon završetka okupacije Bosna i Hercegovina pripasti Hrvatskoj. Pravaški pokret odnosi se

⁵⁴ Isto, str. 352.

⁵⁵ Isto, str. 353.

veleizdajnički prema Austro-Ugarskoj. Starčević već naslućuje da će se Austro-Ugarska raspasti, iako je Prvi svjetski rat bio završen tek dvadeset tri godine nakon njegove smrti. Pravaštvo je također zahvatilo studente jer je Starčević je predložio da studiranje bude besplatno, ali to nije prihvaćeno zbog toga što je fakultetima potreban novac za samofinanciranje. Mnogi su se, nakon što su završili studij, udaljili od pravaštva. Starčević nije imao dobro mišljenje o Sveučilištu u Zagrebu jer nije bilo pravaša na njemu. Starčević prihvaća svakog saveznika koji je protiv Austrije jer mu je ipak ona najveći neprijatelj. Od 1877. do 1879. pravaši su neodlučni između dva pravca, a to su proturski i proruski. Starčević je u *Slobodi* pisao da će izbiti rat između Ruskog Carstva i Austro-Ugarske. Srbi, kao i Hrvati, rade sami protiv sebe, a u interesu Austrije. Bez saveza Hrvata i Srba nije moguće ništa postići u interesu tih dviju država. Austrija je neprijatelj i Srbije i Hrvatske. Zbog pritiska bana Pejačevića, bilo je ugroženo daljnje djelovanje časopisa *Sloboda*. U mjesecu ožujku 1880. Pejačević je postao ban. Hrvatski sabor ponovno se sastao u lipnju iste godine. Starčević ponovno hvali Sabor koji je održan 1861. zbog toga što nije dopustio da Hrvatska dođe pod Austriju. Za ljude koji su ubijeni u Rakovici smatra se da su bili plemeniti fanatici.

14. Borba za sjedinjenje vojne i civilne Hrvatske i Slavonije te pitanje Riječke krpice

Mađarska vlada nije htjela ni čuti o pripremama za sjedinjenje Vojne granice i Provincijala.⁵⁶ Za ujedinjenje Hrvatske i Slavonije broj zastupnika se mora smanjiti na 40 umjesto 55 ili Mađarski sabor neće dozvoliti ujedinjenje. Svi srpski zastupnici su podržali Pejačevića u želji smanjenja broja hrvatskih zastupnika. Uslijedila je najduža saborska rasprava o Riječkoj „krpici“. Bilo je čak i žestokih sukoba, naravno, verbalnih. Ljudi su se obraćali i Saboru i banu da spriječe mađarsko otimanje Rijeke. Iako su zastupnici Narodne stranke dokazali krivotvorinu „nagodbe“ kojom je naknadno nalijepljen tekst, Pejačević je osigurao većinu i Krpica je postala legitimna. Da smire Hrvate što se tiče Rijeke, donesen je dokument kojim je Vojna granica pripojena Civilnoj Hrvatskoj.

15. Značaj Starčevićevih istupa u saboru

Svaki Starčevićev govor tijekom 1880. i 1881. optuživao je Austriju da je uništila hrvatske šume i da djeluje protiv naroda. Starčević u Saboru vodi brigu o radnicima i ženama. Stranka prava zastupa jedino Hrvatsku. Na izborima koji su bili 1881. pokazalo se da Stranka prava ima veliku podršku u narodu. No, Pejačevićeva vlada upotrijebila je sva moguća sredstva koja može

⁵⁶ Mirjana Gross, Izvorno pravaštvo, str. 387.

smanjiti moć Stranci prava. Tako su dobili samo devet saborskih zastupnika. U 1881. dolazi do zanimanja svećenika za Stranku prava. U srpnju 1881. kralj je ujedinio Vojnu granicu s Civilnom Hrvatskom. Mađarska je još 1877. osigurala kontrolu hrvatskih šuma te su od Hrvatske dobili što su htjeli.

16. Narodni pokret 1883. i početak Hedervaryjeve vladavine

Mađarska vlada nije učinila ništa za ukidanje Nagodbe. Nastojala je svesti hrvatsku autonomiju na minimum.⁵⁷ Od početka Hrvatsko-ugarske nagodbe Mađari su kršili odredbu da je službeni jezik u Slavoniji i Hrvatskoj hrvatski pa je mađarski jezik bio službeni u prometu kao što su željeznički i poštanski te telegrafski. Loše stanje u kojem su se nalazili seljaci stvaralo je klimu za nemire. Nakon postavljanja dvojezičnih natpisa na financijske zgrade došlo je do prosvjeda. U prosvjedima za skidanje dvojezičnih ploča sudjelovali su svi slojevi društva te je zapravo došlo do Narodnog pokreta 1883. Pejačević je u kolovozu dao ostavku. Došli su do rješenja da će hrvatsko-ugarske grbove zamijeniti onima bez natpisa. Khuen Hedervary se ne zalaže za hrvatske interese kao prijašnja dva bana. Seljaci su se bojali da će ploče dovesti do ekstremnih poreza. Stranka prava nije ni poticala ni sudjelovala u nemirima, ali Hrvatska seljačka stranka jest. Starčevićeve izjave osuđivale su bilo kakvu revoluciju. Narodnjaci ucjenjuju pravaše da neće s njima surađivati dok ne prihvate Hrvatsko-ugarsku nagodbu. Ante Starčević u svakom je građaninu Austrije vidio zlo. pravaško glasilo *Sloboda* je zastupalo ideju Starčevića, a to je neovisna hrvatska država. Folnegović misli da se sve stranke moraju brinuti⁵⁸ da je narodu dobro. David Starčević postao je najpopularniji član Stranke prava. Odlučan je ne biti ničiji poslušnik te da će se prije potući i da će krv poteći. Zbog svađe u Saboru 1883. dio Sabora je ispražnjen. Davidu Starčeviću i Franji Pilepiću dana je zabrana nastupa na osam sjednica. Prvi smatra da je država kriva za stanje u zemlji. Hrvati su pobijedili Mađare 1848., ali su zauzvrat dobili germanizaciju. Međutim, kad se vratio opet je izazivao nered te je Sabor ispražnjen, a Starčevića je otpratilo dvanaest naoružanih ljudi. Čvrsto je vjerovao da se tuđa vlast može otkloniti samo ako narod ima svojega vlastitog kralja.

17. Stranka prava i Hedervary za saborskog zasjedanja 1884.

Khuen Hedervary je kroz intervju u *Pozoru* iznio svoj program. Smatrao je da koalicija pravaša s vladajućima nije bila moguća jer bi to uništilo i samu Stranku prava. Opravdavao je kršenje Nagodbe izjavljujući da Hrvatska nije u mogućnosti sama sebe financirati, naime, Mađari je

⁵⁷ Isto, str. 407.

⁵⁸ Isto, str. 460.

pomažu s četiri do pet milijuna forinti godišnje te ulažu u željeznice. Hedervary ne želi postojanje opozicije u svojoj vladavini te želi staviti pod vlast Mađara sve narode u Monarhiji i uništiti pravaški pokret. U spomenutom intervjuu najavljuje cenzuru tiska. Većina u saboru je 1884. morala računati na Stranku prava. U svojoj *adresi* koja je proglašena „velezdajničkom“ pravaši ističu „nezakonit položaj Hrvatske u Monarhiji“⁵⁹ te okrivljuju Franju Josipa za uništenje hrvatskog ustava. U silnoj buci u sabornici toga listopada 1884. isključeni su svi zastupnici Stranke prava. To je bio još jedan banov udar na ustavnost. Novi zakon za neredu u saboru predviđao je kaznu od osam do trideset sjednica izostanka.⁶⁰ U slučaju da se to ponovi, kazna je trideset do šezdeset sjednica izostanka i rad bez plaće.⁶¹ Ako se isključeni član ne ispriča, mora platiti kaznu od 500 forinti.⁶² Kada je ban onemogućio opoziciju, izglasana je režimska *adresa* o kojoj je sa sabornice govorio i sam ban. Franjo Josip tada je izričito osudio Stranku prava, a posebice Davida Starčevića⁶³ koji je u saboru pozivao na slogu opozicije: *Pristupite da idemo skupa makar u grob za slobodu naroda hrvatskog da ovim lopovštinama koje su se uvukle u narod na kraj stanemo.*⁶⁴ Nakon navedenih događaja list *Sloboda* pod velikom je cenzurom. Prilikom sudjelovanja na kongresu jugoslavenskih književnika u listopadu 1885. Starčević ističe da su tri hrvatska narječja dio hrvatskoga jezika. Opetovano se obrušava na Strossmayera kao glavnog krivca za Nagodbu.

18. Stranka prava tijekom 1885. i kretanje prema kraju veleizdajničkog razdoblja

Tijekom 1885. Srbija je napustila savezništvo s Rusijom i okrenula se Austriji. Pravaši smatraju da je Austrija neprijatelj i Hrvatske i Srbije. Starčević ne priznaje sabor i kaže da ga zakoni koji su tu izglasani ne zanimaju. Barčić naglašava da je djelovanje u saboru jedini način da se narodu kaže istina, budući da su novine zabranjene. Josip Frank nasljeđuje Antu Starčevića i postaje predsjednik Čiste stranke prava. Frank je otvorio svoj pravnički ured godine 1872. u Zagrebu. Hrvatska i Slovenija dobivaju samo 45% od svojih prihoda za financiranje svojih poslova, a 55 % ide u državnu blagajnu.⁶⁵ Frank je smatrao da Hrvatska može uzdržavati samu sebe i sudjelovati u zajedničkim poslovima te da je moguć dobar odnos s između Mađarske i Hrvatske pod geslom *Hrvatska Hrvatima, Mađarska Mađarima*. Pravaši napuštaju

⁵⁹ Isto, str. 452.

⁶⁰ Isto, str. 460.

⁶¹ Isto, str. 460.

⁶² Na i. mj.

⁶³ Mirjana Gross, *Izvorno pravaštvo*, str. 461.

⁶⁴ Isto, str. 466.

⁶⁵ Isto, str. 479.

politiku negacije Hrvatsko-ugarske nagodbe te zauzimaju stav da bi Hrvatska mogla biti zemlja pravde i blagostanja da je to interesu vladajućih.

Za saborskog zasjedanja 1885. David Starčević je vikao da je ban buntovnik i otimač te da sramoti zemlju⁶⁶ jer je odnio hrvatsku arhivsku građu u Mađarsku. Josip Gržanić udario je nogom u stražnjicu Khuena Hedervaryja. Pravaši su isključeni sa 60 saborskih zasjedanja, a Starčevića i Grižanića su prijavili zbog nasilja. Hrvatski sabor nema nikakvu funkciju. Pravaški zastupnik Tuškan rekao je istinu da je ban ipak udaren nogom. Udarac nogom je bio poniženje za bana, zato se htjelo to prikriti. Naposljetku su 18. prosinca 1885. David Starčević i Josip Grižanić osuđeni na tri godine tamnice.⁶⁷ Starčeviću je oduzet doktorat i više nije mogao biti odvjetnik. Sud mu je na kraju dao kaznu od pet mjeseci. Glasilo *Sloboda* promijenilo je ime u *Hrvatska* zbog mogućnosti da bude zabranjeno radi kažnjavanja Davida Starčevića. Politički progon Davida Starčevića neće oslabiti Stranku prava jer je ona u narodu. Državni odvjetnik Tomo Kraljević optužio je za veleizdaju Augusta Harambašića i Nikolu Kokotovića jer su kao pisci u listu *Balkan* služenje u vojsci okarakterizirali kao robovanje. Tomo Kraljević kaže da opozicija ne radi u interesu Monarhije. Časopis *Hrvatska* je na izdisaju. U parnici za prijevaru i pronevjeru protiv Davida Starčevića 1887., on je osuđen na šest godina tamnice, pa smanjeno na dvije godine. Time je njegova politička karijera bila završena. Uoči rasprave o krivnji Starčevića, Barčić je za glavnu temu izabrao govoriti o Istočnom pitanju. On zahtijeva samostalnost Hrvatske. Hrvatska je bitan čimbenik rješavanja Istočnog pitanja. Starčević želi veću autonomiju te personalnu uniju. Ne želi da se Austrija miješa u Istočno pitanje. Stranka prava ima mogućnost ili se prikloniti vladajućima ili će biti ukinuta. Hedervary izbjegava reći ime *Stranke prava*, smanjio je broj pravaških saborskih zastupnika na najmanji mogući i zabranjene su pravaške novine *Hrvatska*. Nakon uvođenja novog pravilnika i Starčevićevog zatvaranja, pravaši više nisu podizali tenzije u Saboru. Starčević opetovano iznosi stav da se Hrvati se ne smiju boriti za Austro-Ugarsku i samim time će doći do pada Monarhije. Hedervary je ukinuo sustav županija. Opozicija je tužila bana zbog krađe arhivskih spisa i zatvaranja Davida Starčevića i Josipa Grižanića. Opozicija se bunila protiv banove politike smanjenja biračkog tijela, mišljenja su da ako netko s dvadeset godina može ići u vojsku, onda ima pravo i glasati. Za održavanje Hedervaryjevog režima bitna je stavka produženja njegova predsjedavanja Saborom s tri godine saborskog mandata na pet. Za novi Sabor izabrano je 12 članova, naravno, svi su bili iz banove većine. Za loše gospodarstvo ban optužuje opoziciju i

⁶⁶ Isto, str. 492.

⁶⁷ Isto, str. 500.

želi je uništiti. Vladajuću su stranku optuživali da dovoljno ne kažnjava pravaše. Tisza, ugarski ministar vanjskih polova, spreman je upotrijebiti sva sredstva za održavanje Hrvatsko-ugarske nagodbe. Zbog problema sa željeznicama, u Hrvatskoj se ne mogu osnovati tvrtke. Novine *List* pišu da je Stranka prava socijalistička i revolucionarna. U Hrvatskoj gospodarstvo zaostaje za Ugarskom, posebice su poteškoće u željezničkom prometu, npr. prijevoz sirovina iz Rijeke u Ugarsku bio je povoljniji nego od Zagreba ili Karlovca. Hrvatski jezik je službeni u Hrvatskoj prema nagodbi. Svejedno se koristi i mađarski uz hrvatski jezik jer Sabor ne može dopustiti to da nema mađarskog jezika u bilo kojoj funkciji.

18.1. Lojalna adresa

Hrvatski političari uporno forsiraju suradnju triju opozicijski stranaka, čemu se Starčević snažno suprotstavljao. S pravom je izjavio da je nagodbeni program neizvediv jer se može raditi samo ono što dopušta mađarski gospodar.⁶⁸ Ipak, u lipnju 1887. udružile su se Stranka prava, Neodvisna narodna stranka, Stranke saborskog središta sa Srpskom samostalnom strankom. Na novim izborima Stranka prava doživjela je pad u broju saborskih mjesta na samo 9, a imala je 25. Hedervaryjevi zastupnici dobili su 87 od 110 kotara. Stranka prava nema dovoljno zastupnika čak ni za predlaganje zakona, a bila je najveća stranka u opoziciji. Folnegoviću je ponuđeno 30 saborskih zastupnika ako prijeđe u koaliciju s vladajućom strankom. Broj birača Stranke prava počeo se smanjivati zbog pritiska bana te zbog izostanka bučnih rasprava u Saboru poput onih Davida Starčevića. Najvećim izdajnikom pravaške ideologije pokazao je Barčić jer je predložio „lojalnu“ adresu na saboru u rujnu 1887., čime je pokušao skinuti stigmatu o „veleizdajničkoj“ adresi iz 1884. Lojalna adresa je isticala bezuvjetno služenje dinastiji i napuštanje partnerskog odnosa kakav je zastupao Starčević. Težnju ka samostalnoj Hrvatskoj, režimska vlada smatra izdajom jer bi se time odvojio jedan dio Monarhije. Barčić smatra da je prisustvo Stranke prava u saboru nepotrebno i da su oni učinili sve što su mogli.

19. Pravaši, Rusija, Srbija i Srbi

Francusku revoluciju pravaši smatraju vrhuncem zapadne civilizacije. Pravaši su oduševljeni svakim uspjehom Rusije. Čestitali su ruskom narodu dan njihovih zaštitnika Ćirila i Metoda.⁶⁹ Čista stranka prava htjela je riješiti Hrvatsko pitanje unutar Habsburške Monarhije. Austro-Ugarska je ovisna o Njemačkoj, bez nje je slaba. Novine *List* pišu da se Rusija trudi balkanskim

⁶⁸ Isto, str. 527.

⁶⁹ Isto, str. 544.

narodima dati samostalnost, dok ih Austrija pokorava. Bez interesa Rusije nema pomaka na Balkanu. Rukavina kaže da se status nižih naroda ne može popraviti bez sloma Monarhije.

Starčević misli da bi se Hrvati i Srbi trebali zajedno boriti protiv Austro-Ugarske, a ne baviti međusobnim različitostima. Pisao je da je svrha pomirenja Srba s Mađarima „*da nas tuku*.”⁷⁰ Na sljedećim izborima hrvatska i srpska opozicija ušle su u koaliciju. Sukob urednika dvaju listova na kraju prelazi u osobni sukob te je Tomić nožem ubio Dimitrijevića. Tomić je osuđen na doživotnu tamnicu, ali je sud smanjio kaznu na šest godina. Srbiji je cilj pripojiti Bosnu i Hercegovinu sebi. Nančić je zbog poziva mladeži na otpor protiv Mađara osuđen na godinu dana tamnice. Korektan odnos između Hrvatske i Srbije označen je kao zločin. Tomić je zbog te izjave osuđen na tri mjeseca tamnice. Novine *Branik* žele što veću autonomiju Hrvatske i Slavonije te ujedinjenje s Dalmacijom. Rusija je Srbiji pomogla stvoriti neovisnost. Starčević još uvijek misli na to da će Rusija uništiti Habsburšku Monarhiju.

Kraj osamdesetih godina donosi nove probleme za pravaše. Svećenici su se sukobili s modernizacijom i liberalnim stavovima. Hrvatska autonomija ograničena je u nagodbenom političkom sustavu. Sitno svećeništvo u početku je podržavalo Neovisnu narodnu stranku, a kasnije sve više Stranku prava. Stranka prava nema ništa protiv Katoličke crkve. Po Starčeviću svatko može vjerovati u što hoće. Problemi su već počeli s ujedinjenjem Njemačke. Svećenicima je zabranjeno na misi govoriti protiv države. Starčević u listu *Hrvatska* prilikom papinske misničke obljetnice, bez obzora što cijeni papinstvo, zamjera papi Lavu XIII. što se teško odriče svjetovne vlasti. Najbolje je baviti se svojom vjerom i u druge se ne dirati.⁷¹ Ipak Starčević nastavlja s napadima na biskupa Strossmayera kao navodnoga krivca za težak položaj Hrvatske.

20. Promjene u Stranci prava

20.1. Pravaštvo u Dalmaciji

U Dalmaciji se 1883. stvara klima za širenje pravaštva. Do 1892. surađuju pravaši iz svih dijelova Hrvatske. Suradnja se prekida raskolom Stranke prava. Kada su dobili izbore u splitskoj općini, nastalo je pravaštvo u Dalmaciji. Kao što je pravaški pokret u Banskoj Hrvatskoj nastao jer je narod bio nezadovoljan politikom koju je vodio Khuen Hedervary, tako se pravaštvo u Dalmaciji javlja kao reakcija na nesposobnost Narodne stranke da riješi pitanje

⁷⁰ Isto, str. 570.

⁷¹ Isto, str. 604

stagnacije gospodarstva. Cilj Stranke prava je obnova gospodarstva te uvođenje hrvatskog jezika kao službenog. Prve temelje pravaštva u Dalmaciji je postavio hrvatski preporoditelj Mihovil Pavlinović, svojim zalaganjem za hrvatsku nacionalnu ideju. Pavlinović u listu *Hrvatski razgovori* 1877. objavljuje svoj spis „Hrvatska misao“ u kojem zagovara sjedinjenje s Hrvatskom sa Slavonijom. Pavlinović podržava austrijsku okupaciju Bosne i Hercegovine, ali se brzo razočarao jer Bosna i Hercegovina nisu pripale Hrvatskoj. Zaključak Pavlinovićeve razmatranja je da je Hrvat onaj koji živi u Hrvatskoj, a Srbin onaj koji živi u Srbiji.⁷² Pavlinović Srbe u Hrvatskoj smatra nesposobnima, želi samostalnost Hrvatske u svakom obliku te je protiv nadmoći Srbije u Jugoslaviji, ali može je zamisliti kao zajednicu jednakih naroda na Balkanu. Uvjet za „njegovu“ Jugoslaviju je odbacivanje srpske pretenzije na Bugarsku i Hrvatsku. Srbi se u Hrvatskoj moraju osjećati kao dio te zemlje. Za sukob između Hrvata i Srba krive su obje strane. Pavlinović ne podržava srpsku ideju o Dušanovu carstvu koje obuhvaća Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, Vojnu granicu i Slavoniju. Pavlinović nije odobravao bučne ispade pravaša u Saboru. On je isključiv: bit će ili samostalna Hrvatska izvan Austro-Ugarske ili će hrvatski narod propasti. U postupnom stvaranju uvjeta za širenje i jačanje pravaštva u Dalmaciji, značajna je prekretnica 1890.,⁷³ kada je na izborima u Dubrovniku pobijedila srpska autonomaška struja, na što su pravaši morali reagirati. U Dalmaciju, na proslavu otkrivanja spomenika narodnom pjesniku Andriji Kačiću Miošiću stigli su Folnegović i Trumbić te su tom prigodom posjetili Solin, Split, Zadar i širili pravaštvo. Novine *Hrvatska* opsežno su pisale o dolasku hrvatskih domoljuba iz Banske Hrvatske, Istre, Dalmacije, Slavonije i Hercegovine. List *Naša sloga* također je dao veliki prostor tome nacionalnom integracijskom događaju, čiji je vrhunac bio 26. kolovoza 1890.⁷⁴ Upravo 1890. na političku scenu stupa i Fran Supilo sa svojim pravaškim idejama koje plasira kao urednik dubrovačke *Crvene Hrvatske*, društvenopolitičkoga lista pravaške koncepcije i bori se za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom.

20.2. Josip Frank i Stranka prava

Hedervary vrši represiju nad časopisom *Hrvatska*, čak su neki brojevi i zaplijenjeni. Mislilo se da je novinama došao kraj nakon objave proruskog članka u ljeto 1889., tada se pojavio Josip Frank s novčanim sredstvima i spasio časopis. Josip Frank i Folnegović nastoje Stranku prava

⁷² Isto, str. 666.

⁷³ Isto, str. 682.

⁷⁴ Nevio Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim Hrvatskim zemljama. Naša sloga 1870.-1915.*, Zagreb: Dom i svijet, 2005., str. 376.

povesti prema umjerenoj opoziciji. *Obzor* tvrdi da kad bi se Starčeviću oduzela mržnja prema svima, njegova stranka ne bi više imala smisla. Novine *Hrvatska* optužuju *Obzor* da je kriv za teško stanje u državi, a *Obzor* se brani da je krivo dualističko uređenje. Barčić izlazi iz Stranke prava jer nije zadovoljan programom. Zbog toga što ne može riješiti Hrvatsko pitanje unutar Monarhije, Stranka prava počinje biti oportunistička. Žele veću autonomiju unutar Monarhije. Pravaši se nadaju da će Nijemci odustati od dualističkog uređenja. Frank je bio odvjetnik židovskog podrijetla. U Hrvatski sabor je ušao 1884. na račun glasova sitnog građanstva. Frank je financijski jak te mu je to otvorilo put do glavne uloge u stranci.⁷⁵ Bio je jako sposoban, što ga je povezalos bogatim obrtnicima i trgovcima. Frank je odobravao program umjerene opozicije.⁷⁶ Bitan događaj u Frankovoj političkoj karijeri je bilo njegovo putovanje s pravašima u Dalmaciju 1890. To ga je potaknulo da se uključi u Stranku prava. Osjetio je da se stvorila klima za širenje pravaštva u Dalmaciji. Frank se bori za hrvatsku financijsku samostalnost te zahtijeva ujedinjenje svih hrvatskih zemalja. Misli da bi Monarhiju trebalo urediti kao federaciju. Starčević odustaje od ideje neovisne hrvatske države. Iso Kršnjavi, koji je bio ministar prosvjete od 1891. do 1896., u vrijeme vladavine Khuena Hedervaryja, želi da se Stranka prava poveže s vladajućom strankom. Frank može postati vođa stranke samo ako se predstavi tako da će voditi čistu politiku. Morao je dobiti odobrenje Ante Starčevića. Mažuranić i Strossmayer smatrani su glavnim krivcima za Hrvatsko-ugarsku nagodbu, no poslije se vidjelo da je Stranka prava zapravo kapitulirala jer je u osnovnim crtama prihvaćala obzoraški dualističko-trijalistički program.⁷⁷ Kada je Josip Frank ušao u Stranku prava, novine *Hrvatske* mijenjaju svoj stav prema Srbima. Kažu da tko se osjeća Srbinom, može ostati u Hrvatskoj i da će imati sva prava. Starčevića su trebali naslijediti Tuškan, Rukavina ili Folnegović. Tuškan je imao svoj ured i radio je kao odvjetnik. Rukavina se bavio svojim imanjem. Folnegović je pomogao Franku na početku pravaške karijere. Cilj je bio da Stranka prava postane umjerena opozicija jer veliki pothvati za državu trebaju i rada i vremena.

21. Moderno pravaštvo

Vodstvo Stranke iz svih dijelova Hrvatske našlo se na otkrivanju spomenika Kačića u Makarskoj. Stvorena je klima za napredak pravaštva u Dalmaciji. U ljeto 1891. dalmatinski pravaši nemaju još svojeg kandidata za Carevinsko vijeće. Nasuprot Dalmaciji, u Istri je Stranka

⁷⁵ Mirjana Gross, *Izvorno pravaštvo*, Zagreb: Golden marketing, 2000., str. 267.

⁷⁶ Isto, str. 703.

⁷⁷ Isto, str. 718.

prava bila vodeća u izborima za Carevinsko vijeće.⁷⁸ Ističu se Vjekoslav Spinčić, Matko Laginja i Matko Mandić. Dalmatinci postavljaju uvjet, a to je da se prestane vrijeđati Strossmayera. Ukoliko se to ispuni, cijela Dalmacija bit će za pravaše. Josip Frank i Folnegović imaju problem jer ne mogu udovoljiti Anti Starčeviću i dalmatinskim pravašima oko pitanja Narodne stranke. Stranka prava ide u umjerenu opozicijsku stranku. Uzrok tome je dijelom što dolazi do promjene u društvenoj strukturi, pojavljuje se značajan broj trgovaca i obrtnika. Frank i Folnegović žele preuzeti vodstvo stranke. List *Hrvatska* hvali Josipa Franka jer ih on financira. Pravač modernog pravaštva koji su zastupali Folnegović i Frank postajao je sve jasniji: kad ne ide drugačije, neka najprije Monarhija kao velika sila riješi svoje probleme uz pomoć Hrvata, a kasnije će se valjda dopustiti proširenje autonomije i sjedinjenje Hrvatske i Slavonije s Dalmacijom.⁷⁹ Đuro Rukavina, predsjednik kluba Stranke prava, u Franku je prepoznao prevrtljivca koji u Zagrebu zagovara pravaše, a u Pešti ih se odriče.⁸⁰ U svojem prvom govoru sa Sabornice 1890. Frank je negirao Starčevićeve ideje, a Stračević ga nije demantirao. Jakob, Frankov brat, u tisku Pešte i Beča prikazuje Stranku prava kako se zalaže za umjerenu opoziciju. Ujedinjenje Hrvatske trebalo bi obuhvatiti sva područja. Stranka prava ne može biti saveznik Mađarima jer oni samo iskorištavaju Hrvatsku. Nastupio je politički kaos. Pravaši su u novinama *Hrvatskim* proturječni, jedno pišu, a drugo govore u saboru. *Obzor* piše da postoji čak sedam programa Stranke prava.⁸¹ Došlo je do suradnje opozicije, koja napušta veleizdajničku politiku, tj. zahtjev za samostalnu Hrvatsku koja bi bila povezana s Monarhijom u personalnu uniju. U saboru 1892. Stranka prava imala je samo osam zastupnika u Saboru. Tada je usvojena Frankova *adresa* koja se temeljila na prihvaćanju dualizma prema kraljevskoj zavjernici iz 1867., što je značilo napuštanje pravaškog stava prema dualizmu na temelju *adrese* iz 1878.⁸² Frankovu *adresu* potpisao je i sam Starčević, međutim, svima u Saboru je bilo jasno da zbog bolesti i starosti nije znao što je potpisao jer se nakon potpisivanja u govoru „okomio“ na dualizam. Naime, pravaški program na temelju Starčevićeva učenja nije priznavao Nagodbu.⁸³ U to vrijeme ban Hedervary osniva Hipotekarnu banku koja sprječava akumuliranje hrvatskog novca. Jedini istinski glas opozicije je tada Barčić koji ističe teško stanje države i napušta Stranku prava. Frank i Folnegović radili su na spajanju opozicije kako bi mogli objaviti program Stranke prava koji se protivio Stračevićevim idejama, ali ga je na prevaru potpisao,

⁷⁸ Isto, str. 724.

⁷⁹ Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb: Izdavački servis Liber, 1983., str. 262.

⁸⁰ Isto, str. 268.

⁸¹ Isto, str. 270.

⁸² Isto, str. 275.

⁸³ Mirjana Gross, *Izorno pravaštvo*, Zagreb: Golden marketing, 2000., str. 754.

naime, pravaški program na temelju Starčevićeva učenja nije priznavao Nagodbu.⁸⁴ U srži programa moderne Stranke prava je trijalizam, Austrija-Ugarska-Velika Hrvatska. Frankovi politički zaokreti i stvaranje kulta ličnosti su doveli do raskola Stranke prava.

22. U okviru Monarhije

Opozicija se ujedinila. Nova stranka „sjedinjene opozicije“ zalaže se da Hrvatska bude jednaka s Ugarskom, a ne njezin sluga. Ugledni političari javnim istupima pokušavaju pokazati da sjedinjena opozicija zastupa cijeli hrvatski narod.⁸⁵ Starčević i Strossmayer sastali su se u Krapinskim toplicama, taj susret je bio u nerazjašnjenim okolnostima, ali je ostavio dubok trag na mnogim domoljubima. Godine 1893. novine *Hrvatske* mijenjaju svoju politiku prema Rusiji, od hvaljenja prema kuđenju. Novine *Hrvatske* uspoređuju Franka s pčelom koja radi za dobro Hrvatske.⁸⁶ Opozicija je u iluziji da je Frank vođa ujedinjene opozicije. Frank želi približiti stranku vladajućima. Pobjeda srpske autonomne stranke u Dubrovniku pogoršala je odnose s pravašima. Starčević sumnja da je ujedinjena opozicija zavjera protiv Hrvata. Starčević je nakon dugo vremena došao u sabor i tom prilikom izrazio čestitke novom vodstvu stranke na dobrom radu. Frank i Folnegović surađuju s *obzorašima* jer je to jedini način za suradnju s vladajućom strankom. Najvažnija stvar u programu je ujedinenje hrvatskih zemalja. Hrvatska bi uz Mađarsku i Austriju bila treća samostalna država. Novine *Hrvatska* i *Obzor* žestoko polemiziraju tražeći krivca za raspad opozicije. Samo pristupom vladajućima mogla se skinuti oznaka veleizdajnika sa Stranke prava. Frank i Folnegović su u sukobu oko toga kome će se okrenuti, Austriji ili Mađarskoj. Starčević je uvjeren da je Hrvatskoj i Ugarskoj neophodno zajedništvo. Frank je putovao u Budimpeštu kako bi uvjerio mađarske vladajuće krugove da su pravaši promađarski orijentirani. Rukavina je protiv suradnje s Mađarskom. Mnogi u osamdesetima izlaze iz Stranke prava, ali kada se pretvara u umjerenu opoziciju, ponovno dobiva neke slojeve društva. Hrvatski narod suosjeća s programom Stranke prava. Poznato je da dalmatinski i istarski zastupnici ne odobravaju Frankovu djelatnost. Na početku devedesetih godina velikosrpska ideologija smatrana je najvećim neprijateljem.

⁸⁴ Na i. mj.

⁸⁵ Mirjana Gross, *Izorno pravaštvo*, Zagreb: Golden marketing, 2000., str. 766.

⁸⁶ Isto, str. 758.

23. Raskol Stranke prava

Stranka prava doživljava svoju krizu zbog svađe Franka i Folnegovića s Barčićem. Josip Frank je kriv što se Stranka prava raspada. Barčić je 1894. izoliran od ostalih pravaša. Godine 1895. dolazi do sukoba u samom vrhu stranke. Rukavina očekuje da se Franku oduzme vodstvo, ali to se ipak nije dogodilo. Rukavina izlazi iz Stranke prava te to objavljuje u vladajućim *Narodnim novinama*. Rukavina objavljuje da se neće baviti politikom jer nema stranke koja zastupa njegove radikalne stavove. Frank je obećao da će braniti interese radnika u Saboru. Po Starčeviću najprije treba stvoriti samostalnu državu, a tek onda rješavati socijalna pitanja. Starčević razmišlja o tome da izbací iz stranke Folnegovića. Stranka prava više nije samo ideja, nego ima čitavu političku organizaciju u cijeloj zemlji. Za vrijeme posjeta Franje Josipa Zagrebu skupina studentske mladeži spalila je pred Jelačićevim spomenikom mađarsku zastavu, a sam palež bio je poruka da je Hrvatska zemlja hrvatskog suverenog naroda. Taj čin oduševljeno je prihvatio hrvatski narod, a izvele su ga dvije grupe: studenti na čelu sa Stjepanom Radićem i oni pod vodstvom Frankovih sinova. Iz prve će grupe niknuti Frankov opasni protivnik, Napredna omladina. Iako je za paljenje mađarske zastave optužen Stjepan Radić, zapravo se radi o članovima buduće Čiste stranke prava koje je osobno poslao Josip Frank. Folnegović je osudio čin mladeži, iako je znao da je sva javnost uz nju i da Frank samo čeka takav istup. Svi pravaši osudili su izjavu Folnegovića. Sutradan nakon Folnegovićeve govora 22. listopada, Ante Starčević zajedno s Frankom, Milom Starčevićem i Kumičićem pisano najavljuje istup iz kluba Stranke prava i osnivanje „čiste“ Stranke prava.⁸⁷ U pismu za raskol optužuju Folnegovića jer je isključio neke bitne ljude u Stranci tijekom rasprava koje su bile važne. Frank je mudro potajno prihvatio dualizam, dok je Folnegović to činio javno. Prvi članovi Čiste stranke prava bili su Mile i Ante Starčević, Kumičić i Frank. U tom periodu Starčević je u teškom životnom stanju, zdravstveno je jako loše, vjeruje samo Franku i određuje ga za svojega nasljednika. Tuškan u pismu Franku navodi dvadeset stvari zbog kojih optužuju Franka za raskol te ga optužuje da je poslan „izvana“ da uništi Stranku prava.⁸⁸

24. Formuliranje pravaške ideologije

Eugen Kvaternik i Ante Starčević imaju različit put prema velikohrvatskoj ideologiji. Na Eugena Kvaternika su utjecali Starčevićevi članci te povijesna događanja kao što su Bachov apsolutizam, ilirizam i nacionalna integracija. Kvaternik ima istu važnost za pravašku ideologiju kao i Starčević. Eugena Kvaternika dojmio se Krimski rat te je zavolio Rusiju.

⁸⁷ Isto, str. 821.

⁸⁸ Isto, str. 826.

Bachov apsolutizam imao je veliki utjecaj na Eugena Kvaternika. Eugen Kvaternik želi da se Habsburška Monarhija sruši ustankom ili ratom. Hrvati su poznati u svijetu kao ratnici koji su ratovali za Hasburgovce. Eugen Kvaternik govori da bi Hrvatska trebala postati važan čimbenik u rješavanju Istočnog pitanja. Europske sile moraju računati na Hrvatsku za ostvarivanje svojih interesa na Sredozemlju i Balkanu.⁸⁹ *La Croatie* je ideološka interpretacija povijesti hrvatskog naroda pisana s posebnim ugođajem jer je namijenjena stranoj javnosti. *La Croatie* prva je knjiga koja se bavi pravaškom ideologijom. Kvaternik političkim narodom smatra sve slojeve društva, a ne samo feudalce. Bachov apsolutizam je razlog zašto pravaši ne vole Nijemce i Hasburgovce. Kvaternik za Hrvate misli da su najbolji slavenski narod. Godine 1790. umro je car Josip II., nakon što nije upio provesti svoje reforme. Josip Keresturi, pjesnik i diplomat, bio je protiv mađarskog jezika kao službenog u Hrvatskoj. Strossmayer kaže da je zajedništvo svih južnih Slavena moguće jedino ako Hrvatska bude ujedinjena. Nakon što su Hrvati pobijedili sve neprijatelje, na kraju ih ugrožavaju Nijemci i Mađari. Zrinski i Frankopan uzor su Kvaterniku za buduće pobune. Kvaternik negira postojanje srpskog naroda u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini. Srbe smatra manje vrijednim. Kvaternik je shvaćao gospodarske i društvene potrebe svojega naroda. U svojoj knjizi *La Croatie* protiv je feudalnog uređenja. Po Kvaterniku hrvatski narod je za demokraciju. U knjizi *La Croatie* prvi put je napravio klimu za pravaški nauk. Kvaternik želi dokazati da je Franjo Josip prekršio dogovor u Cetinu. Po tome hrvatski narod može otkazati vjernost Hasburgovcima. Kada neko ubije narod, to je nešto najgore što čovjek može napraviti. Kvaternik je jako zamjerio caru jer je dozvolio da Pariškim mirom 1856. Bosna i Hercegovina ostanu pod vlašću Osmanlija.

25. Razvoj Kvaternikovih shvaćanja u prvoj polovici šezdesetih godina

Novine *Pozor* demantirale su tvrdnju da se Jugoslaveni okupe oko grada Zagreba. *Pozor* i neke srpske novine govore da jugoslagenstvo neće uništiti Hrvatsku. Stranka prava nije stranka nego cijeli hrvatski nacionalni pokret. Kvaternik priznaje srpski narod izvan Hrvatske, dok Starčević negira postojanje srpske nacije. Nijemci predstavljaju za Starčevića i Kvaternika najgore ljude.⁹⁰ Kvaternik je pisao da u Hrvatskoj pustoše tri vjetra - mađarski, njemački i istočni. Hrvatska će biti zemlja u kojoj će se sukobiti zapad i Rusija. Hrvati moraju dobiti svoju državu ili će Jadran obraniti oružjem. U ustanku su mogli sudjelovati jedino seljaci u koje Kvaternik nije imao povjerenja jer nemaju pojam o nacionalnoj svijesti. Pravaška ideologija smatra da bi Hrvatska trebala biti neovisna. Starčević se zanimao za gospodarstvo i društvo. Pomoć od

⁸⁹ Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb: Izdavački servis Liber, 1983.

⁹⁰ Isto, str. 109.

stranih država nije uvjet da se država odrekne samostalnosti. Mali proizvođači bitni su za obnovu cijelog hrvatskog gospodarstva. Želio je da se kralj okruni u Zagrebu, a zamišljao je Kraljevinu Hrvatsku sastavljenu od hrvatskih i slovenskih zemalja. Sanjario je da će uz Veliku Poljsku nastati i Velika Hrvatska. Savez s Poljskom trebao je služiti kao obrana katoličke vjere nasuprot pravoslavnoj vjeri. Nakon 1864. Kvaternik je shvatio da će ustanak morati podignuti sam jer se nema na koga osloniti.

26. Početak velikog doba pravaštva

Napokon je dovršeno dualističko uređenje Habsburške Monarhije. To je učinjeno na štetu federalističkih ideja. Svi važniji poslovi ostali su u rukama vladajućih zahvaljujući banu Ivanu Mažuraniću zvanom Pučanin, a Narodna stranka je postala vladajuća. Trebalo je provesti dobre reforme za upravu, sudstvo i školstvo. Trebalo je ukinuti sve feudalne značajke. Donesen je zakon kojim je postalo obvezno školovanje prve četiri godine. Svećenstvo je izgubilo vlast nad školama odlukom Sabora. Sve je to napravljeno kako bi se seljaci nacionalno osvijestili. Na kraju je osnovan fakultet u Zagrebu koji je postao jezgra pravaške ideologije. Mađari su počeli kršiti Hrvatsko-ugarsku nagodbu. Povećan je porez Ugarskoj i Hrvatskoj radi unaprjeđenja države. Na studentima je bila pravaška ideologija. Sada kada Narodna stranka ima većinu u Saboru pravaši su u stalnom porastu. U Dalmaciji se pravaštvo pojavilo tek osamdesetih godina. Austro-Ugarska je dobila dozvolu za okupaciju Bosne i Hercegovine od velikih sila. Kao posljedica ustanka u Bosni i Hercegovini Hrvatska je primila puno izbjeglica. Došlo je također do poremećaja u trgovini između Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Novine *Hervatske* i *Hervat* postale su temelj pravaške promidžbe. Starčevića su neki ljudi smatrali rasistom radi nekih njegovih izjava poput riječi „pasmina“ i „nečista krv“. Svi oni koji nisu bili pravaši nisu smatrani Hrvatima. Kada su počele izlaziti pravaške novine *Sloboda*, promidžba je došla do svih slojeva društva. Hrvatsko-ugarska nagodba sprječava gospodarski i društveni napredak. Želi li pravaštvo uspjeti, ono svu svoju energiju treba iskoristiti protiv dualističkog uređenja. Fran Folnegović bio je u početku protiv neovisne hrvatske države. Tek je to javno iznio krajem osamdesetih godina. *Sloboda* je osudila stav Starčevića o Velikoj Hrvatskoj. Frank se ogradio od vrijeđanja Strossmayera. Starčević sebe ne zamišlja kao političkog vođu. Na izborima 1878. pravaši su dobili pet saborskih zastupnika. Starčević nije htio sudjelovati u predizbornoj promidžbi. Smatrao je svaki sabor protuzakonitim od 1865. nadalje. Sabor u kojemu su predstavnici i Vojne granice i Dalmacije može biti legalan. Svaki put kada bi se Monarhija preuređivala bilo je sve gore i gore. Monarhija će propasti radi svojih podređenih. Starčević se ogradio od Rakovačke bune. Na Bosnu i Hercegovinu jedino pravo ima Hrvatska. Starčević

je uvijek želio ostaviti mogućnost za suradnju s Mađarskom u svrhu protivljenja Austriji. Starčević i Kvaternik mislili da Austrija i Rusija gledaju samo kako uništiti hrvatski narod. Očekivali su spas od Francuske. Berlinskim ugovorom stvorene su države Srbija, Crna Gora i Bugarska. Pravaši su računali da bi se tako i hrvatska država mogla stvoriti. Svatko tko je protiv Monarhije je dobro došao ukoliko ne krši pravila stranke. Za vrijeme bana Pejačevića je Vojna granica pripojena Hrvatskoj. Pejačević je rekao da će se obračunati s pravašima. Učinio je sve što može protiv pravaša i stoga su oni osvojili samo devet saborskih mjesta.

27. Vrhunac pravaškog pokreta

Herman Ramberg, kraljevski povjerenik s ovlastima bana Kraljevine Hrvatske i Slavonije, tijekom 1883. postavio je dvojezične grbove koji su kasnije, u sporazumu s Narodnom strankom, zamijenjeni nijemim grbovima. To je bilo kršenje Nagodbe jer je Hrvatska imala slobodu u vjerskim pitanjima i školstvu na temelju Nagodbe. U prosvjedima koji su nastali glavnu ulogu imaju pravaši, oni su predstavljali radnike i sitno građanstvo. Izbili su veliki neredi u Zagrebačkoj i Varaždinskoj županiji. Ovaj put se prosvjedovalo protiv Mađara.⁹¹ Mnogi su završili u tamnicama na više godina. Pravaški pokret ima važnu ulogu u buđenju nacionalne svijesti. Folnegović se zalagao da se hrvatsko pitanje riješi u okviru Monarhije, dok se Barčić zalagao za neovisnu državu Hrvatsku. Stranka prava nije imala svoj službeni program već se zapravo bila pokret kojemu je cilj bila samostalna hrvatska država. Taj cilj je držao stranku i zajedništvo u njoj. Osamdesetih godina Hrvatski narodni preporod se proširio na sve zemlje. David Starčević imao je najveći utjecaj na šire slojeve društva te je njegovom zaslugom 1884. stranka dobila dvadeset četiri zastupnika u Saboru. Stranka prava je tek 1894. proglasila svoj službeni program jer do tada bilo je nemoguće formulirati program koji je bio „veleizdajnički“.⁹²

Hedervary je čak i prijetio nekim saborskim zastupnicima prije nego što su izabrani u Sabor. Cilj je bio da se opoziciju svede na minimum.⁹³ Godine 1887. Hedervary je uništio opoziciju i pravaški pokret skupa s njom. Srpske stranke su surađivale s vladajućom strankom opravdavši to navodnim hrvatskim šovinizmom.⁹⁴ Dolazilo je vrijeme napuštanja Starčevićeve i Kvaternikove ideologije o samostalnoj hrvatskoj državi.

⁹¹ Isto, str. 223.

⁹² Isto, str. 226.

⁹³ Isto, str. 241.

⁹⁴ Isto, str. 236.

28. Politika „Novog kursa“

Zbog jačanja građanskog sloja društva nameće se potreba za umjerenom političkom strankom koja će zastupati potrebe građanstva. Ni Stranka prava ni Čista stranka prava nisu spremne zastupati interese građanstva. Stranke povremeno rade uglavnom uoči izbora. Stranka prava u svojem programu nema nikakvu ideju o gospodarstvu i društvu. Frank je želio biti samostalni vođa čiste stranke. Njegovo biračko tijelo bili su mali obrtnici i trgovci. *Domovinaši* se povezuje sa srednjim i bogatim građanstvom. Više od pola industrije i obrta bilo je u rukama hrvatskih građana, međutim, nisu raspolagali bankama jer su one bile u okviru „zajedničkih poslova“. Poljoprivreda je glavna gospodarska grana i njome se bavi skoro osamdeset pet posto stanovništva.⁹⁵ Frank je čekao pogodan trenutak da se približi vladajućoj stranci jer želi bezuvjetnu povezanost dinastije i naroda. Uoči izbora 1897. Stranka prava i Čista stranka prava imaju isti program, a time i iste izgleda za uspjeh. Khuen Hedervary spriječio je predizbornu propagandu svih stranaka opozicije. Opozicija se bori za zaštitu seljaka koji imaju malo zemlje. Studenti su se razočarali u pravaštvo te odlaze studirati u Prag. Čista stranka nije bila demokratska jer je sve odluke donosio Frank. Razlog slabljenja opozicije nije samo Hedervaryjev teror nego i loša politika opozicije. Stranka prava i Čista stranka prava 1902. su se ujedinile pod imenom Hrvatska opozicija. Glavnu ulogu procesa ujedinjenja je imao Stjepan Radić jer je on bio tajnik Hrvatske opozicije. Stjepan Radić se 1902. odvaja od pravaške mladeži jer želi zastupati seljake. On je smatrao da financijska samostalnost nije moguća bez dobre politike koja će biti u interesu razvoja poljoprivrede, obrta i trgovine. Stjepan Radić nema baš dobro mišljenje o Čistoj stranci prava, no i pravaška mladež misli da vodstvo stranke vodi lošu politiku i da je štetna za stranku. Stranka prava u Dalmaciji doživljava rast, dok u Banskoj Hrvatskoj doživljava pad. Na izborima koji su održani 1901. Narodna stranka je izgubila vlast u Dalmaciji. Dalmatinski pravaši su imali vlast u približno u 50 posto općina.⁹⁶

Kriza dualističke vladavine izbila je 1903., odvojenost Dalmacije od Banske Hrvatske više nije bila moguća. Narodni pokret 1903. značio je otpor Hedervaryjevom režimu i rušenje temelja dualizma. Došlo je do suradnje hrvatske i srpske buržoazije te je i opozicija bila složna. U svim hrvatskim županijama izbili su neredi. Narod je palio mađarske i Hedervaryjeve zastave i slike.⁹⁷ Hedervaryjev je režim gušio pokret vojskom, došlo je do masovnih uhićenja. Novine optužuju Austriju da je pokrenula hrvatski narod u nemire. Ban je odstupio i naslijedio ga je

⁹⁵ Isto, str. 312.

⁹⁶ Isto, str 322.

⁹⁷ Isto, str. 327.

Teodor Pejačević. Prosvjede nije iskoristila niti jedna stranka u opoziciji, iako je narodni pokret politički ujedinio cijelu Dalmaciju u kojoj su Stranka prava i Narodna stranka surađivale. Riječka i Zadarska rezolucija usvojene su na Dalmatinskom saboru 1903., a definirale su politiku „novog kursa“ i dovele su do suradnje Hrvata i Srba, tj. do Hrvatsko-srpske koalicije. Istra podržava Narodni pokret, a i jedan dio talijanskih novina. Dalmatinska Stranka prava počinje se usmjeravati prema Jugoslaviji. Ante Trumbić je spreman na suradnju sa Srbima. Nepričanje kome će pripasti Bosna i Hercegovina bio je uvjet za suradnju. Trumbić je mišljenja da Hrvatima u Monarhiji nikad nije bilo dobro. Jedini način da im bude bolje jest da izađu iz nje. U proljeće 1905. došlo je do spajanja Stranke prava s Narodnom hrvatskom strankom. Te dvije stranke su se složile da naziv treba biti Hrvatska stranka. Za program te stranke trebalo je čekati na odobrenje godinu dana.

29. Velikoaustrijska frankovština i pojava starčevićanske struje

Budući da je mađarski vladajući stalež ojačao, doveo je u pitanje opstanak Monarhije te se Austrija protiv Mađara htjela okoristiti Hrvatima i Rumunjima. Budući car Austrije, Franjo Ferdinand, bio je protiv Jugoslavije. Austrija je Hrvate htjela pretvoriti u Austrijance koji govore hrvatskim jezikom. Trijalističko uređenje je bila prijetnja Mađarima. Ujedinjenje hrvatskih zemalja moguće je samo pod Austrijom.⁹⁸ Godine 1906. car se dogovorio s mađarskom opozicijom koja je tada vladala Ugarskom da odustanu od gospodarske neovisnosti. Na najnovijim izborima je u Hrvatskoj pobijedila Hrvatsko-srpska koalicija. Međutim od samog je početka ta koalicija bila osuđena na propast jer nije imala podršku velikoaustrijskog kruga. Stranka prava je opet pred raskolom 1906. Frank je odbio vratiti stranci novine *Hrvatsko pravo*. Frank je bio spreman izvršiti bilo koje naređenje od cara, a Čista stranka prava je jedina uz vladajući režim. Ban Pavao Rauch je uzeo Franka za svoju desnu ruku. Vodstvo Monarhije je htjelo provesti aneksiju Bosne i Hercegovine bez znanja velikih sila. Wekerle, ugarski predsjednik je obećao Franku da će njegovi pristaše dobiti sve važne funkcije u državi. Stoga je Frank izvršavao naloge vrhova i Mađarske i Austrije. Frank je 1908. dao privremenu ostavku na mjesto predsjednika stranke kada su frankovci izgubili izbore za sabor. Među pravašima je rasla ideja o samostalnoj Hrvatskoj izvan Monarhije. Frank je opet postao predsjednik stranke.⁹⁹ On je odbijao frankovačko bezuvjetno rješenje hrvatskog pitanja u okviru Monarhije. U Dalmaciji su se svi okupili u jedinstvenu Stranku prava. Najvažniju zadaću su imali u okupljanju Šibenski pravaši pod vodstvom Mate Drinkovića. Do raskola ipak

⁹⁸ Isto, str. 340

⁹⁹ Isto, str. 353.

nije došlo. Stranci prava je na prvom mjestu bila Hrvatska, dok je Čistoj stranci na prvom mjestu bila Monarhija. Mlada Hrvatska je bila nova struja koju su činili mladi ljudi pravaški nastrojani koji su bili protivnici klerikalizma. Frank se uspio nametnuti mladeži i oni su postali njegova snaga. Vodstvo Monarhije nije uspjelo iskoristiti hrvatski narod protiv Srba, te nisu dobili ni odobrenje za aneksiju Bosne i Hercegovine. Alois Aehrenthal se obraća caru da neke ustupke Čistoj stranci prava. Uvjet za sjedinjenje Bosne s Hrvatskom jest da se sve stranke povežu sa Čistom strankom prava. Malo ljudi je povjerovalo u takva obećanja. Frank je radio na učvršćenju centralizma. Austro-Ugarska je željela rat sa Srbijom. Frank je trebao osnovati hrvatsku vojsku koja bi isprovocirala rat. Hrvatska koalicija je unatoč krizi koja je uzrokovana aneksijom Bosne i Hercegovine uspjela ostati na okupu.

30. Povratak Anti Starčeviću

Čista stranka se borila protiv Nagodbe. Mile Starčević je želio parlamentarizam pod vodstvom bana. Svećeništvo je ulazilo u Stranku prava. Mile Starčević se ne ponaša diktatorski kao Frank. Većina mladeži je ostala u Čistoj stranci, počeli su je napuštati kada je stranka dobila podršku svećenika. Hrvatsko-srpska koalicija glavna je politička i gospodarska snaga. Čista stranka prava nema jasan program nego samo služi Monarhiji. Nakon bolesti Josipa Franka vodstvo stranke su preuzeli Aleksandar Horvat, Karlo Bošnjak, te Frankovi sinovi Ivo i Vladimir. Godine 1910. svećeništvo pokušava ući u pravaštvo u svim dijelovima Hrvatske. Nakon pada Rauchova režima Čista stranka prava je bila u velikim dugovima, a svećenstvo ju je potpomoglo financijski. *Hrvatsko pravo* postale su nove novine Stranke prava. Mladež se odbija staviti na raspolaganje novoj stranci. Godine 1910. u Dalmaciji dolazi do žestokih sukoba između svećenika i naprednjaka. Na izborima 1911. pobjedu je odnijela ujedinjena Stranka prava. Cuvajevo vladanje počelo je cenzurom na svim područjima.

31. Između dvije krajnosti

Kada je ban Cuvaj došao na vlast, dočekali su ga veliki prosvjedi studenata. Mladohrvati su se odvojili od nove Stranke prava. Sporazum između Hrvata i Srba bitan je za opstanak obaju naroda. Hrvatska i Srbija se žele povezati da unište Monarhiju. Mladost se zvala zajedničkim imenom hrvatsko-srpska, a idol im je bio Kvaternik. Svi su se proglasili Jugoslavenima. Počinju Balkanski ratovi. Potpisani su savezi Srba i Grka s Bugarima. Cilj Srbije je da preko Albanije postigne izlaz na more i time se oslobodi Austro-Ugarske. Cuvaja je naslijedio Skerlec koji je bio puno blaži. Sve novine su s oduševljenjem objavljivale o pobjedi balkanskih

saveznika.¹⁰⁰ Mario Attems nije mogao izvršiti svoj zadatak da pretvori Stranku prava u sredstvo režima. Šusteršić je bio glavni krivac za ulazak svećenika u Stranku prava. List *Mlada Hrvatska* postao je glasilo Čiste stranke prava. Mladohrvati su se počeli vraćati Čistoj stranci prava. Zajednicu s Kraljevinom Srbijom su željeli i pravaši i Supilo. Glavni čimbenik za rješavanje jugoslavenskog pitanja bila bi Srbija. Hrvatska kriza je riješena tako da su sva pitanja s Mađarskom ostala otvorena. Austrougarska se počinje pripremati za rat sa Srbijom. Gavriilo Princip ubio je Franju Ferdinarda, a to je povod Prvom svjetskom ratu, iako se taj rat već puno prije počeo pripremati. Pravaši nisu uspjeli svoju politiku primijeniti u praksu jer su bili zaokupljeni previranjima u samoj stranci. Čista stranka optužuje Srbe za ubojstvo prestolonasljednika. Aleksadar Horvat je naslijedio Josipa Franka. Čista stranka prava je ukinuta 1918. Pravaši su bili za stvaranje jugoslavenske države nakon rata. Mila Starčevića naslijedio je Ante Pavelić.¹⁰¹ Ožujaska deklaracija proglasila je Slovence, Hrvate i Srbe troimenim jedinstvenim narodom i zahtijevala je zajedničku državu. Kada se proglasila i zajednica sa Srbijom, bio je to kraj pravaške ideologije.

32. Zaključak

U ovome radu istraživao sam utjecaj Stranke prava na hrvatsku politiku u drugoj polovici 19. stoljeća kada su udareni temelji modernog političkog života. Ante Starčević, kao osnivač Stranke prava i nositelj pravaške ideologije dao je snažan doprinos hrvatskoj nezavisnosti i ustavnosti. Među povijesnim govorima na mrežnim stranicama Hrvatskog sabora nalazi se i govor Ante Starčevića sa saborskog zasjedanja 26. lipnja 1861.

Ja neću da dokažem da će Hrvatska doista biti državom o sebi, nego samo velim da naša domovina, kako nekada bijaše, tako i danas može biti samostalna; ja htjedoh dokazati da mi, ako smo muži slobode i napredka, moramo nastojati da našem narodu izbijemo iz glave onu veru koju mu je Austria i Rusia narinula, veru kao da smo mi, uzdržavatelji Austrie, tako slabi da ne možemo drugačie nego kao bilo čiji robovi živiti; mi moramo Hrvatom kazati da je sužnju jednako u americkoj republici i u austrianskoj ali ruskoj despocii.¹⁰²

U tome kontekstu bi trebalo objektivno sagledavati Starčevićeve subjektivne kvalifikacije u obliku pogrdnih imena za Srbe, svećenike te počesto i sve koji nisu pravaši. Naime, kada istražujemo povijesne izvore i pišemo o pravaštvu, trebali bismo u centar svojih aktivnosti

¹⁰⁰ Isto, str. 402.

¹⁰¹ Isto, str. 415.

¹⁰² Govor Ante Starčevića u Hrvatskom saboru od 26. lipnja 1861.

postaviti „samostalnu i nezavisnu Republiku Hrvatsku“ te se vratiti prema ishodištu tj. Anti Starčeviću i pravaštvu. Pravaši nisu svojom politikom iskazivali osvajačke težnje, već su isticali potrebu stvaranja samostalne hrvatske države temeljene na njezinoj povijesti.

Stranka prava se u povijesnom razdoblju do 1918. zalagala za sjedinjenjem hrvatskih zemalja u cjelinu s karakterom državnosti unutar Habsburške Monarhije, a i izvan nje ukoliko prilike dopuste, koja bi funkcionirala u interesu hrvatskog građanstva, a ne u interesu tuđeg kapitala.

LITERATURA:

Gross, Mirjana, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb: Izdavački servis Liber, 1983.

Gross, Mirjana, *Izvorno pravaštvo*, Zagreb: Golden marketing, 2000.

Dukovski, Darko, *Povijest srednje i jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeće I.*, Zagreb: Alineja, 2005.

Šetić, Nevio, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama. Naša sloga 1870.-1915.*, Zagreb: Dom i svijet, 2005.

SAŽETAK

U prvoj polovici 19. stoljeća najveći politički problem bila je rascjepkanost hrvatskih zemalja koje su bile pod različitim stranim vlastima. U tom ozračju su Ante Starčević i Eugen Kvaternik počeli formirati svoju pravašku ideologiju. Hrvatski sabor 1861. raspravljao je o položaju Hrvatske u Monarhiji. U saborskim raspravama sudjelovali su zastupnici Narodne stranke, Unionističke struje te Stranke prava. Jedini koji su se zalagali za samostalnu hrvatsku državu i ujedinjenje hrvatskih zemalja bili su Starčević i Kvaternik. Starčević je u svojim govorima izražavao mržnju prema Austriji. U Saboru je prihvaćen prijedlog Narodne stranke koji je izražavao spremnost Trojedne Kraljevine, koja uključuje Hrvatsku i Slavoniju, Dalmaciju, Rijeku, Vojnu granicu i Međimurje, da stupi u užu državnopravnu vezu s Ugarskom ukoliko joj se prizna samostalnost i teritorijalna cjelovitost. Saborski zastupnici su odlučno negirali *zajedničke poslove* s Austrijom, što je davalo širok prostor za mogući dogovor Austrije i Ugarske. Hrvatski sabor se sastao u studenom 1865. kako bi se opetovano odredio prema *zajedničkim poslovima* koje su u konačnici i prihvatili u veljači 1866. Ante Starčević snažno

se opirao interesima Beča. Poraz u ratu protiv Prusije prisilio je cara na preuređenje unutar Monarhije te je 1867. došlo do Austro-ugarske nagodbe. Hrvatsko-ugarska nagodba je sklopljena 1868. manipulacijama u Saboru od strane unionističkog bana Raucha. Nagodbom je Hrvatska dobila autonomiju u unutarnjim poslovima, međutim, zajedničkim poslovima su određeni vanjska politika, vojska i gospodarstvo. Stranka prava u svojem političkom glasilu *Hervat* oštro osuđuje Nagodbu jer se Hrvatski sabor našao u podređenom položaju prema ugarskom. Kvaternik kao zagovornik hrvatskih povijesnih prava, pokušao je oružanim putem postići samostalnost Hrvatske te je bio vođa Rakovačke bune u listopadu 1871. Utemeljio je Narodnu vladu u Rakovici te proglasio samostalnost hrvatske države. Stranka prava se nakon neuspjeha Rakovičkog ustanka vratila u politički život 1875. na poticaj Frana Folnegovića i Erazma Barčića te studentske mladeži okupljene oko lista *Hrvatska*. U Saboru je 1878. Starčević kritizirao dualističko uređenje Monarhije te je izrazio ogorčenost hrvatskog naroda zbog načina na koji vladar postupa s Hrvatskom. Pravaški pokret osamdesetih godina 19. stoljeća izniknuo je na temeljima Starčevića i Kvaternikove ideologije koja se temeljila na personalnoj uniji s Austro-Ugarskom Monarhijom. Suprotno Starčevićevim ideološkim razmišljanjima, pravaši 80-ih godina 19. stoljeća bili su za „praktičnu“ politiku. U srpnju 1881. kralj je ujedinio Vojnu granicu s Civilnom Hrvatskom i time je umirio Hrvate, zbog toga što je Rijeka prijevarom pripala Mađarskoj. U prosvjedima za skidanje dvojezičnih ploča sudjelovali su svi slojevi društva te je došlo do Narodnog pokreta 1883. Kako bi vladar obuzdao hrvatsko državotvorstvo i otpor mađarizaciji, imenovao 1883. Khuena Hedervarya za hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga bana koji je nastavio mađarizaciju i političko nasilje. Erazmo Barčić je predložio „Lojalnu“ adresu na saboru u rujnu 1887. koja isticala bezuvjetno služenje dinastiji i napuštanje partnerskog odnosa kakav je zastupao Starčević. Do raskola Stranke prava došlo je 1895. godine. Pojavile su se dvije stranke: Čista stranku prava (frankovci) i Stranku prava (domovinaši). Spajanjem Stranke prava s Neodvisnom narodnom strankom nastala je Hrvatska stranka čija je politika vodila ka zajednici južnih Slavena. Krajem Prvog svjetskog rata došlo je do rasipanja Stranke prava jer nisu uspjeli ostvariti veću autonomiju unutar Monarhije, niti samostalnu hrvatsku državu. Nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba morala je potpisati bezuvjetnu vezu s Kraljevinom Srbijom jer je postojala mogućnost da Italija preuzme čitavu dalmatinsku obalu, a to bi Hrvatsku vratilo na početak njezine borbe za ujedinjenje hrvatskih zemalja.

Ključne riječi: Stranka prava, Austro-ugarska nagodba, Ante Starčević, Eugen Kvaternik, Rakovička buna

ABSTRACT

In the first half of the 19th century, the biggest political problem was the fragmentation of Croatian countries which were under various foreign authorities. Within such a political atmosphere, Ante Starčević and Eugen Kvaternik began forming their right-wing ideology. In 1861, the Croatian Parliament discussed Croatia's position within the Monarchy. Representatives of the People's Party, the Unionists, and the Party of Rights participated in the parliamentary discussions. The sole advocates for the independent Croatian state and the unification of Croatian countries were Starčević and Kvaternik. Starčević expressed his hatred of Austria in his speeches. The Parliament adopted a proposal by the People's Party expressing the readiness of the Triune Kingdom, which included Croatia and Slavonia, Dalmatia, Rijeka, the Croatian Military Frontier (Vojna Krajina) and Međimurje to enter into a close state relationship with Hungary solely if its independence and territorial integrity were to be recognized. The parliamentarians resolutely denied any "common affairs" with Austria, which

provided a wide space for a possible agreement between Austria and Hungary. The Croatian Parliament met in November 1865 to re-establish its "common affairs", which they finally accepted in February 1866. Ante Starčević strongly opposed the interests of Vienna. The defeat in the war against Prussia forced the Emperor to reorganize within the Monarchy, and in 1867 the Austro-Hungarian Compromise was established. The Croatian-Hungarian settlement (i.e. Nagodba) was concluded in 1868 by means of manipulations in parliament orchestrated by the Unionist Ban Rauh. Croatia had been granted autonomy in internal affairs, however, foreign policy, the army and the economy were defined as common affairs. The Party of Rights in its political bulletin *Hrvat* condemns the Settlement harshly because the Croatian Parliament was held in an subordinate position towards the Hungarian. Kvaternik, as an advocate of Croatian historical rights, tried to achieve the independence of Croatia by means of an armed uprising and was the leader of the Rakovica rebellion (i.e. Rakovička buna) in October 1871. He founded the Croatian People's Government in Rakovica and proclaimed the independence of the Croatian state. After the failure of the Rakovica uprising, the Party of Rights returned to political life in 1875 to the encouragement of Fran Folnegović, Erazmo Barčić, and the student youth gathered around the *Hrvatica* newspaper. In the 1878 parliament, Starčević criticized the dualistic arrangement of the Monarchy and expressed the bitterness of the Croatian people for the way the Emperor was dealing with Croatia. The Right-wing movement of the mid-eighties of the nineteenth century emerged on the foundations of Starčević and Kvaternik's ideology based on a personal union with the Austro-Hungarian Monarchy. Contrary to Starčević's ideological thinking, in the mid-'80s of the nineteenth century, the Right-wing politicians favoured "practical" politics. In July 1881, the Emperor united the Croatian Military Frontier (*Vojna Krajina*) with provincial Croatia in an attempt to appease the Croats for the fraud in which Rijeka became a part of Hungary. All the strata of the society took part in the protests for the removal of bilingual panels and, as a result, the National Movement took place in 1883. In order for the Emperor to abolish Croatian statehood and resistance to Hungarianization, in 1883 he named Khuen Hedervary for the Croatian-Slavonian-Dalmatian ban, who continued hungerization and political violence. Erazmo Barčić proposed the "Loyalty" address at the September 1887 parliament, which emphasized the unconditional service to the dynasty and the abandonment of the partnership that Starčević represented. The Party of Rights was terminated in 1895. Two parties appeared: the Pure Party of Rights (*Frankovci*) and the Party of Rights (*Domovinaši*). By joining the Party of Rights with the Independent People's Party, a Croatian party emerged, whose policy wanted unity of the South Slav community. Towards the end of the First World War there was a dissipation of the Rights

Party because they failed to achieve greater autonomy within the Monarchy or create the independent Croatian state. The newly-created Republic of Slovenia, Croats, and Serbs had to sign an unconditional relationship with the Kingdom of Serbia because there was a possibility that Italy would take over the entire Dalmatian coast, which would return Croatia to the beginning of its struggle for the unification of Croatian countries.

Key words: Rights Party, Austro-Hungarian Compromise, Ante Starčević, Eugen Kvaternik, Rakovica rebellion

Pregledala: Nina Basić, mag. angl.